

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E MENEMEN'DE EĞİTİM YAPILARI

Burcu Taşcı*
İlker Gücü**

Öz

Menemen, İzmir merkezine yakın konumu sayesinde hem Osmanlı hem de Cumhuriyet Dönemi'nde önemli bir yerleşim merkezi olmuştur. Bunun yanı sıra, İzmir çeperinin eğitim yapıları karakterini yansıtan yerleşimlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Türkiye'de Cumhuriyetin ilanı ile birlikte, birçok alanda olduğu gibi eğitim alanında da modernleşme süreci başlamış ve bu durum eğitim yapılarında çeşitli mimari değişikliklere yol açmıştır. Bu çalışma, Menemen'de 19. yüzyıl sonu ile 1970'lere kadar inşa edilen eğitim yapıları üzerinden, söz konusu geçiş sürecinde meydana gelen mimari değişimleri tanımlamayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda, bu süreçte Menemen'de farklı dönemlerde inşa edilmiş ve özgün işlevini halen sürdüren dört eğitim yapısı (Şehit Kemal İlkokulu, Tevfik Fikret İlkokulu, Kubilay İlkokulu ve Menemen Ortaokulu) incelenmiş, bu yapıların yapısal ve mimari özellikleri değerlendirilmiştir. Araştırma yöntemi, tarihsel bir bakış açısı içinde literatür taraması, arşiv araştırmaları ve alan çalışmaları ile yapıların belgelenmesini içermektedir. Geçmişe ait hava fotoğrafları, mimari çizimler, kadastral planlar, eski fotoğraflar ve özellikle Menemen Kent Arşivi Müzesi'nden elde edilen belgeler, bu çalışmada temel veri kaynakları olarak

* Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, İzmir/Türkiye, burcu.tasci@ikc.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9314-4905.

** Dr. Arş. Gör., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, İzmir/Türkiye, ilker.gucu@ikc.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5898-1943.

kullanılmıştır. İncelenen yapıların tarihsel gelişimi, mevcut fiziksel durumları, plan şemaları, mimari özellikleri ve yapıım sistemleri ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. İncelemeler sonucunda, yapıların konumları, büyüklükleri ve biçimlenişlerinde, dönemin eğitim politikalarına, toplumsal ihtiyaçlara ve hâkim mimari anlayışa bağlı olarak belirgin farklılıklar olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim Tarihi, Tarihi Eğitim Yapıları, İzmir, Menemen

Educational Buildings in Menemen from the Ottoman to the Republican Period

Abstract

Menemen has been an important settlement both the Ottoman and Republican periods due to its location close to the center of İzmir. It is also one of the important settlements reflecting the educational architectural characteristics of İzmir's periphery. With the proclamation of the Republic in Turkey, a modernization process began in various fields, including education, leading to architectural changes in educational buildings. This study aims to identify the architectural transformations in educational buildings during this transitional period, by examining educational buildings constructed in Menemen from the late 19th century to the 1970s. In this context, four educational buildings (Şehit Kemal Primary School, Tevfik Fikret Primary School, Kubilay Primary School, and Menemen Secondary School), which were built in different periods and still retain their original functions, were analyzed in terms of their structural and architectural features. The research methodology includes a historical perspective incorporating literature review, archival research, and documentation studies through fieldwork. Historical aerial photographs, architectural drawings, cadastral maps, old photographs, and documents obtained primarily from the Menemen City Archive Museum were used as the main data sources for this study. The historical development, current physical conditions, site plans, architectural characteristics, and construction systems of the examined buildings were analyzed. The findings revealed significant differences between the buildings regarding their location, size, and form depending on educational policies, societal needs, and the architectural approach of the periods.

Keywords: History of Education, Historical Educational Buildings, İzmir, Menemen

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş süreci, siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel alanlarda köklü değişimlerin yaşandığı bir dönemi kapsamaktadır. Bu süreçte, ulus devlet ideolojisi doğrultusunda toplumların tarihini, değerlerini, kültürünü ve dilini tanıtmak ve aktarmak amacıyla eğitim alanında da yenilikler yapılmıştır. Geleneksel eğitim sisteminin modernleştirilmesi çabaları, eğitim yapılarının mimari ve yapısal özelliklerini etkilemiştir¹. Geleneksel ve dini eğitim anlayışına göre şekillenen eğitim yapıları, laik ve ulusal bir eğitim anlayışıyla farklı bir yapıya dönüşmüştür. Osmanlı Dönemi'nin son zamanlarında özellikle İstanbul ve büyük kent merkezlerinde başlayan bu dönüşüm, Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte kent merkezleri dışında taşrada da görülmeye başlamıştır.

Bu bağlamda, İzmir merkezi ve çevresindeki tarihi eğitim yapıları üzerine birçok bilimsel çalışma mevcuttur.² Bu çalışmalar, özellikle İzmir merkezinde, Tanzimat'tan Cumhuriyet'in ilanına kadar olan dönemde inşa edilen eğitim yapılarına (Namık Kemal Lisesi, Mithatpaşa Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Konak İzmir Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Atatürk Lisesi, Kız Lisesi ve Karşıyaka İmam Hatip Ortaokulu) odaklanmıştır. Ayrıca, Cumhuriyet sonrası dönemde, özellikle Erken Cumhuriyet Dönemi'nde İzmir ve çevresindeki yerleşimlerden Ödemiş, Bergama, Tire, Torbalı ve Bayındır ve Urla'da bulunan ilkokul yapılarını dönemselsel ve mimari açıdan inceleyen çalışmalar da bulunmaktadır.³ Bu yerleşimler gibi İzmir çeperinde yer alan Menemen, Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi'nde, İzmir merkezine yakın konumuyla sahip olduğu stratejik önemin yanı sıra, tarım ve ticaretin gelişmiş olmasıyla önemli bir taşra yerleşim merkezi olmuştur. Buna bağlı olarak da Cumhuriyet'e geçiş dönemi boyunca toplumsal ve mimari dönüşümün izlerini taşıyan birçok eğitim yapısı inşa edilmiştir.

¹ İlhan Başgöz, *Türkiye'nin Eğitim Çıkmaşı ve Atatürk*. Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1995; Esra Eken-Neriman Şahin Güçhan. "Construction Story of Hasanoglan Village Institute, Ankara." TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi, (23), 2021, s. 225.

² Sıla Kaptan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir Eğitim Yapıları (İl Merkezi)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2018; Heval Şimşek Özel, "II. Meşrutiyet Dönemi İzmir'i'nde Bir Eğitim Yapısı: Karşıyaka Dârülmualimâtı". *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Güz (35), 2021, s. 251-276; Aybüke Alpandiner, *İzmir'de Cumhuriyet Döneminde ve Öncesinde Yapılan Eğitim Yapılarının İncelenmesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2019.

³ F. Nurşen Kul, *A New Approach For Defining The Conservation Status of Early Republican Architecture Case Study: Primary School Buildings in İzmir*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2010; Alpandiner, *a.g.e.*

Ancak yerleşimin bu önemine rağmen, tarihi eğitim yapılarına yönelik bilimsel çalışmalar sınırlı kalmıştır.⁴

Bu çalışmada, Osmanlı eğitim sisteminin 19. ve 20. yüzyıl arasında gelenekselden moderne evriliş sürecinin, belirtilen dönemde Menemen’de inşa edilmiş eğitim yapıları üzerinden incelenmesi amaçlanmaktadır. Çalışma kapsamında, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçiş sürecinde eğitim sistemindeki değişiklikler, Menemen’in eğitim tarihi ve seçilen eğitim yapılarının inşa ve dönüşüm süreçleri ele alınmıştır. 19. yüzyıl sonlarından 1970’lere kadar Menemen’de inşa edilen, özgün eğitim işlevini günümüzde de sürdüren Şehit Kemal İlkokulu, Tevfik Fikret İlkokulu, Kubilay İlkokulu ve Menemen Ortaokulu’nun mimari ve yapısal özellikleri incelenmiştir. Bu yapıların dönem ve ölçek farklılıklarının yanı sıra, eğitim reformlarının izlerini taşımaları ve toplumsal bellekteki yerleri çalışma konusu olarak seçilmelerinde belirleyici olmuştur. Cumhuriyet dönemi öncesi eğitim yapılarından Kubilay İlkokulu (Rum Zükur Mektebi), kentin sosyal yapısını ve azınlıkların eğitim anlayışını yansıtmaları açısından seçilmiştir. Şehit Kemal İlkokulu ise Menemen’deki tescilli tek eğitim yapısı olma özelliğiyle öne çıkmıştır. Cumhuriyet dönemi sonrası eğitim yapılarından Menemen Ortaokulu, dönemin eğitim reformlarını yansıtmaları ve depreme dayanıksız olduğu için yakın zamanda yıkılacak olması nedeniyle önemli bulunmuştur. Tevfik Fikret İlkokulu ise küçük ölçekli mahalle mektebi olma özelliğini, köklü geçmişiyle sürdürmesi nedeniyle seçilmiştir. İncelenen yapılar konum, ölçek, yerleşim planı, kütle biçimlenişi, plan şeması ve cephe özellikleri, malzeme ve yapım tekniği ve koruma durumları açısından değerlendirilmiştir.

Çalışma, yöntem olarak literatür taraması, arşiv araştırması, alan çalışması ve belgeleme çalışmalarını içermektedir. Arşiv araştırması kapsamında özellikle Menemen Kent Arşivi Müzesi’nden (MEKAM) elde edilen bilgi, belge ve eski fotoğraflar bu süreçte temel veri kaynağı olmuştur. 1957, 1964, 1969, 1970 ve 1975 yıllarına ait hava fotoğrafları⁵, tarihi haritalar, kadastral planlar ve mimari çizimler, yapıların özgün durumuna ilişkin kullanılan başlıca kaynaklardır. Alan çalışmaları, 2017 yılı Haziran ayı ile 2024 yılı Ocak ve Şubat aylarında gerçekleştirilmiştir. Belgeleme çalışmaları kapsamında yerinde tespit ve fotoğraflama tekniği kullanılarak, okul yapılarına ait kat planları çizilmiştir. Bu yapıların süreç içinde geçirdiği parsel bazlı değişiklikler, dönem ekleri ve yıkılan bölümler, yerleşim planları üzerinde gösterilmiştir. Bu yerleşim planları çizilirken geçmiş yıllara ait hava

⁴ İlker Güçü-Burcu Taşcı, “Özgün İşlevini Sürdüren Tarihi Eğitim Yapılarının Korunmasına Yönelik Bir Değerlendirme: Menemen Örneği”, *Uluslararası Katılımlı 6. Tarihi Yapıların Korunması ve Güçlendirilmesi Sempozyumu Bildiriler*, Maya Basın Yayın, İstanbul 2017, s. 319-328.

⁵ Millî Savunma Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğü, *1957, 1964, 1969, 1970 ve 1975 yıllarına ait hava fotoğrafları*, Ankara 2024.

fotoğrafları, tarihi haritalar, kadastral haritalar ve eski fotoğraflardan elde edilen veriler kullanılmıştır.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Eğitim Tarihine Kısa Bir Bakış

Osmanlı Devleti'nde geleneksel eğitim sistemi, büyük ölçüde İslam ve Selçuklu eğitim geleneğinin etkisiyle, bireyler, hayırseverler ve vakıfların inisiyatifine dayalı olarak, devlet kontrolünden çok sivil ve dini unsurların etkisi altında gelişmiştir. Bu dönemde eğitim sistemi, sıbyan mektepleri ve medreseler olmak üzere iki ana yapı etrafında şekillenmiştir.⁶

Anadolu'da 13. yüzyıldan itibaren görülen sıbyan mektepleri, çocuklara okuma-yazma öğretmek amacıyla hemen her mescidin yanına inşa edilmiştir.⁷ Sıbyan mektepleri, Osmanlı Devleti'nde en yaygın eğitim kurumu olarak, öğrencilerin beş yaşlarından 13-14 yaşına kadar eğitim aldıkları, çağdaş eğitim sisteminin ilkökul kademesine denk gelen okullardır. Bu dönemde bu okullar, “mahalle mektebi”, “taş mektep”, “mekteb-i ibtidaiye” ve “muallimhane” gibi farklı isimlerle anılmıştır.⁸ Bu okullar, mevcut eğitim sisteminin temel kurumları olarak dini bilgiler, okuma-yazma ve basit matematik gibi dersleri içeren bir müfredata sahiptir. Tanzimat Dönemi (1839-1876) ile birlikte, sıbyan mekteplerinin iyileştirilmesine yönelik ıslah çalışmaları başlatılmış ve bu süreçte özellikle sıbyan mekteplerinin yerini almak üzere oluşturulan iptidai mekteplere büyük önem verilmiştir. Bu okulların sayısı özellikle Müslüman nüfusun yaşadığı bölgelerde arttırılmıştır.

Tanzimat Dönemi'nde eğitim ile ilgili atılan adımlar, başkent İstanbul ile sınırlı kalmıştır. 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde de belirtildiği üzere, bu dönemde merkez ve taşra teşkilatları oluşturulmaya başlanmış; köylerde, mahallelerde, kasabalarda ve kazalarda okul açılması gerektiği vurgulanmıştır. Her mahalle ve köyde en az bir mektep zorunlu hale getirilmiştir.⁹ Tanzimat Dönemi'nde, bu görece modern eğitim anlayışı, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile şekillenen ve iptidaiye (ilkökul), rüştiye (ortaokul), idadi (lise) ve darülfünun

⁶ Sadiye Tutsak, *İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.

⁷ Zeynep Ahunbay, “Mimar Sinan'ın Eğitim Yapıları: Medreseler, Darulkurrarlar, Mektepler”, *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1988, s. 239-310.

⁸ Ahunbay, *a.g.e.*, s. 239-310; Cahit Baltacı, "Osmanlı Eğitim Sistemi". *Yeni Türkiye Dergisi*, 2.7, 1996, s. 467-470; Yusuf Tekin, "Modern Ulus Devletin İdeolojik Bir Aygıtı Olarak Eğitim ve 19. Yüzyıl Osmanlı Eğitim Sistemi." *Cibannüma Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 1.1, 2022, s. 1-34.

⁹ Selim Deringil, *The Well-Protected Domains: Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire 1876-1909*. Tauris, 1999; Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö.1000-M.S.2016*, 29. Baskı, Pegem Akademi, Ankara 2016; Tekin, *a.g.e.*, s. 1-34.

(üniversite) olarak sınıflandırılan bir eğitim sistemini yansıtmaktadır. Bu sistemde, Müslüman ve gayrimüslimler için ayrı sıbyan mektepleri ve rüştiyeler açılırken, diğer kademelerde Müslüman ve gayrimüslimler beraber eğitim alabilmiştir.¹⁰

Osmanlı Devleti, özellikle 19. yüzyılın sonlarına doğru sistematik bir eğitim programı uygulamanın adımlarını atmış ve eğitimi ideolojik bir araç olarak görmeye başlamıştır. Bu süreç, eğitimin ülke genelinde yaygınlaştırılıp bir devlet politikasına dönüşmesinin hedeflendiği II. Abdülhamid dönemine (1876-1909) denk gelmektedir. Tanzimat Dönemi'nde taşrada ilköğretim ile ilgili bina, öğretmen ve ders programı olmak üzere üç temel sorun bulunmaktadır. Bu nedenle, Abdülhamid döneminde Kanun-i Esasi ile idadi ve rüştiye gibi okullar yerine, iptidaiye mekteplerine (ilköğretim düzeyindeki okullar) daha fazla önem verilmiş, kız-erkek bütün çocuklara ilköğretim zorunluluğu getirilmiş ve okulların sayısı önemli ölçüde arttırılmıştır.¹¹

II. Abdülhamid dönemi sonrası eğitime yönelik çalışmaların yoğunlaştığı diğer bir önemli dönem, II. Meşrutiyet'in ilanı ile başlayan dönemdir. Bu dönemde (1908-1918) eğitimle ilgili çalışmalar, Cumhuriyet Dönemi'nde eğitimde yenilik çabalarına önayak olmuş ve eğitim, diğer alanlar gibi ulusalcı bir bakış açısıyla ele alınmıştır.¹² Bu durum, eğitim yapılarının mimarisine de yansımış ve eğitim yapıları, Cumhuriyet'in ilk yıllarında (1923-1930), İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde başlayan ve ulusal bütünlüğün sağlanmasında etkin olan Birinci Ulusal Mimarlık Üslubu'nun izlerini taşıyarak inşa edilmiştir.¹³ Cumhuriyet modernleşmesi ile birlikte, Osmanlı'dan beri süregelen eğitim sisteminin yenilenmesi üzerine çalışmalar hızla devam etmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra, sıbyan mekteplerinin yerini ilkokullar almış ve sıbyan mektepleri kalıcı olarak kapatılmıştır. Bu dönemdeki en büyük adım, eğitim kurumlarında laikliğe dayalı "ulusal eğitim" kavramının getirilmesidir. İlköğretim, Müslüman veya gayrimüslim tüm vatandaşlar için zorunlu hale getirilmiş ve devlet tarafından herkese ücretsiz olarak sağlanması ilkesi benimsenmiştir. Cumhuriyet modernleşmesi ve bu dönemde eğitim üzerine yapılan düzenlemeler, beraberinde toplumsal değişimleri de hedeflemiştir. Çağdaş birey ve çağdaş toplum yaratmak öncelikli amaç olmuştur. Bu süreç, eğitim yapılarının mimarisine de yansımıştır. Devlet politikaları doğrultusunda Türkiye'ye getirilen

¹⁰ Taceddin Kayaoğlu (ed.), Mahmud Cevad İbnü's Şeyh Nafi, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcratı-XIX. Asır Osmanlı Maarif Tarihi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001, s. 424-459.

¹¹ Tekin, *a.g.e.*, s. 1-34.

¹² İlhan Tekeli, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt 3, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 650-672.

¹³ Leyla Alpagut, *Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Ankara'daki Eğitim Yapıları*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 2005.

yabancı mimarlar, yalın ve işlevselci özellikleri öne çıkan, Uluslararası Mimarlık Üslubu'na sahip eğitim yapıları inşa ederek, önceki dönemin biçimci anlayışından ayrılmışlardır.¹⁴ Daha sonra, 1926 yılında Maarif Vekâlet'ine bağlı İnşaat Dairesi'nin kurulması ile ülke genelinde tip projelerin yapımına başlanmıştır. Tip projeler genellikle şehir ve ilçe merkezlerine iki katlı olarak uygulanırken, köy ve nahiyelerde tek katlı olarak hayata geçirilmiştir.¹⁵ 1950-1980 yılları arasında, ülke genelinde değişen koşulları göz önünde bulundurarak, Cumhuriyetin ilk yıllarından farklı olarak yeni tip projeler üretilmiştir.¹⁶ 1970'lerden 2000'lere gelindiğinde ise tip projeler yerlerini standart projelere bırakmıştır. Bu dönemde, eğitim yapılarının tasarımında daha esnek ve yerel ihtiyaçlara uygun çözümler aranmaya başlanmış, tasarımlar yönetmeliklerle belirlenen standartlara göre şekillendirilmiştir.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Menemen Kazasında Eğitim Tarihi

Menemen, İzmir ilinin kuzeyinde, Gediz Nehri'nin döküldüğü delta ovası üzerinde yer almaktadır (Resim 1). Günümüzde İzmir ilinin bir ilçesi olup, 207.748 kişilik bir nüfusa sahiptir. Menemen tarihi kent dokusu, sürekliliğini kısmen korumakla birlikte, son dönemdeki yeni yapılaşma faaliyetleri kentsel bütünlükte bozulmalara neden olmaktadır. Kentsel sit alanı içerisindeki yapılar çevrelerindeki doku ile birlikte büyük ölçüde korunurken, sit alanı dışındaki tescilli yapılar bina ölçeğinde özgünlüklerini korumaktadır.

Osmanlı döneminden Cumhuriyet'e geçiş sürecinde, eğitim sistemindeki dönüşümü Menemen özelinde görmek mümkündür. Bu bağlamda, Tanzimat Dönemi'nde modern eğitim anlayışının taşra bölgelerinde de etkisini göstermesiyle, Menemen'de mevcut eğitim kurumları yeniden yapılandırılmış ve yeni mektepler açılmıştır.

¹⁴ Alpogut, *a.g.e.*

¹⁵ Kul, *a.g.e.*; F. Nurşen Kul, "Erken Cumhuriyet Dönemi İlkokul Binaları". *Mimarlık*, 360, 2011, s. 66-71.

¹⁶ Gizem Durmuş, *Ortaöğretim Eğitim Yapılarında 9798 Nolu Tip Projenin Mimari Özelliklerinin Günümüz Perspektifinden İncelenmesi: Bursa Osmangazi Örneği*, Bursa Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2019.

Resim 1. İzmir, komşu iller ve Menemen ilçe sınırlarını gösteren harita (Google Earth haritası üzerinden işlenerek)

204

Tanzimat Dönemi süresince Menemen'deki eğitim politikalarını ele almadan önce, yerel halk arasında "sıbyan mektebi" olarak bilinen ve günümüzde toplumsal bellekte "Kubbeli Bakkal" adıyla tanınan önemli bir yapının varlığından bahsetmek gerekir. Günümüzde, Kubbeli Bakkal, Pazarbaşı Mahallesi, İmaret Sokak'ta, Mühürlü Sultan Türbesi'nin karşısında yer almaktadır (Resim 2). 1671 yılında Menemen'i ziyaret eden Evliya Çelebi'nin anlatılarına göre, bu dönemde Menemen'de üç sıbyan mektebinin bulunduğu bilinmektedir. Bugün Menemen'de, uzun yıllardır ticarethane olarak kullanılan "Kubbeli Bakkal" dışında özgün işlevi belirlenemeyen yapı bulunmamaktadır. Bu yapının inşa kitabesi mevcut olmamakla birlikte, mimari ve plan özellikleri dikkate alındığında, 16. yüzyıldan kalma bir yapı olduğu düşünülmektedir.¹⁷ Bu nedenle, söz konusu yapının geçmişte sıbyan mektebi olarak kullanıldığı öne sürülmektedir.¹⁸

¹⁷ Tijen Tozoğlu, *Menemen ve Köylerindeki Türk Eserleri*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2003.

¹⁸ Bununla birlikte, halk arasında sıbyan mektebi olarak bilinse de bu yapının aslında işlevini yitirmiş bir türbe olduğu da düşünülebilir. Yanında yer alan türbe ile olan mimari ve cephe benzerlikleri, muhtemelen ilk inşa edildiklerinde bir mezarlık içinde yer alan iki türbe fikrini düşündürmektedir. Bu nedenle, yakın çevrede geçmişte sıbyan mektebi olarak kullanılmış başka bir yapının bulunması, söz konusu yapının kubbeli bakkal ile karıştırılmasına yol açmış olabilir.

Tanzimat döneminde, 1881 yılında Menemen kaza merkezinde otuz üç öğrencinin eğitim aldığı bir rüştiye okulu bulunmaktadır. Bu durum, söz konusu yıllarda Menemen kaza merkezi ve çevresinde birçok iptidaiye mektebinin varlığının göstergesi sayılabilir. Ardından, 1887 yılında kız çocukları için bir “Mekteb-i inas” açılmıştır.¹⁹ 1900 yılı itibarıyla kayıtlarda, Menemen’in ileri gelenleri tarafından Avrupai tarzda eğitim veren Taşmescit Sıbyan Mektebi’nin açıldığı görülmektedir.²⁰ Bu mektepte, “Mekteb-i inas” mezunu olan Hatice isimli bir öğretmenin eğitim verdiği bilinmektedir.²¹ Aynı dönemde, Hüseyin Ağa Camii yanında iptidaiye ve buna bağlı olarak rüştiye mektepleri de açılmıştır.²²

Resim 2. Menemen’de günümüzde “Kubbeli Bakkal” olarak bilinen ve geçmişte sıbyan mektebi olduğu düşünülen yapı ve yanında Mühürlü Sultan Türbesi (Taşcı, 2024)

1901 yılında Menemen kazasında kırk iki köy bulunmaktadır. Kaza merkezi ve köylerde toplam kırk üç ilkokul, bir ortaokul, bir kız okulu, iki medrese ve dört gayrimüslim okulu yer almaktadır. Bu ilkokulların bir bölümünün mahalle mektebi olma ihtimali yüksektir.²³ Menemen kaza merkezinde yer alan mahallelere bakıldığında, 1842 yılına ait nüfus yoklama defterine göre yirmi beş mahalle bulunduğu tespit edilmiştir.²⁴ Mevcut okullar ile mahalle sayıları karşılaştırıldığında, neredeyse her mahallede bir okul yapısı bulunduğu söylenebilir. 1902 yılında Menemen’de eğitime katkı amacıyla Maarif Vakfı kurulmuştur. Vakfın bütçesi,

¹⁹ Kadri Bahadır, “Menemen’in Tarihi Durumuna Toplu Bir Bakış”, *Sivil Savunma Dergisi*, 7.22 Eylül, 1965, s.148; Tutsak, *a.g.e.*

²⁰ Oktay Özengin, “Menemen’de Eğitim Tarihçesi”, *Menemen’in Sesi Gazetesi*, 30 Eylül 2016.

²¹ Bahadır, *a.g.e.*, s. 148.

²² Özengin, *a.g.e.*

²³ Özengin, *a.g.e.*; Nihal Gonca, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Menemen Kazası (1923-1933)*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2006.

²⁴ Nejdett Bilgi, *1842 Yılında Saruhan Sancağı’nın Nüfusu ve İdari Bölünüşü*, Manisa Araştırmaları 1, Emek Matbaacılık, Manisa 2001.

vakfa ait dükkân gelirlerinin yanı sıra varlıklı ve hayırsever insanların bağışlarından oluşmaktadır.²⁵ Bu durum, dönemin toplumsal yapısında eğitimin önemli bir yer tuttuğunu ve yerel halkın eğitim konusunda duyarlı olduğunu ortaya koymaktadır.

1910 yılında, dönemin eğitim sisteminin modernleştirilmesi çalışmaları çerçevesinde, Taşmescit Sıbyan Mektebi yeni bir binada ve yeni bir müfredatla iptidaiye okulu olarak eğitim vermeye devam etmiştir. Söz konusu sıbyan mektebi, kısa bir süre sonra daha büyük bir binada eğitim verilebilmek amacıyla, günümüzde Tefik Fikret İlkokulu'nun karşısında bulunan Seyreköylü Mehmet Ağa'nın evine taşınmıştır. İlerleyen dönemde bu okulun rüştiye bölümü de açılmıştır. Rüştiye okulunda erkek öğrenciler eğitim alırken, kız öğrenciler eski belediye başkanının (Hüsnü Evliyaoğlu) evinde eğitim görmüştür. 1914 yılında okulun rüştiye bölümü kapatılmış, ancak iptidaiye bölümü (birinci bölüm) 1918 yılına kadar eğitim vermeye devam etmiştir. Okul mevcudunun artmasıyla ikinci ve üçüncü bölümler de açılmıştır ve bazı öğrenciler günümüzdeki Kubilay İlkokulu binasına yönlendirilmiştir. 1923 yılında okulun üçüncü bölümüne "Numune Mektebi" adı verilmiştir. Okul mevcudu arttığı için birinci bölüm iki kısma ayrılmıştır. 1925 yılından sonra, "Birinci Mektep" olarak bilinen okula "Şehit Kemal", "İkinci Mektep" olarak bilinen okula ise "Tefik Fikret" adı verilmiştir.²⁶

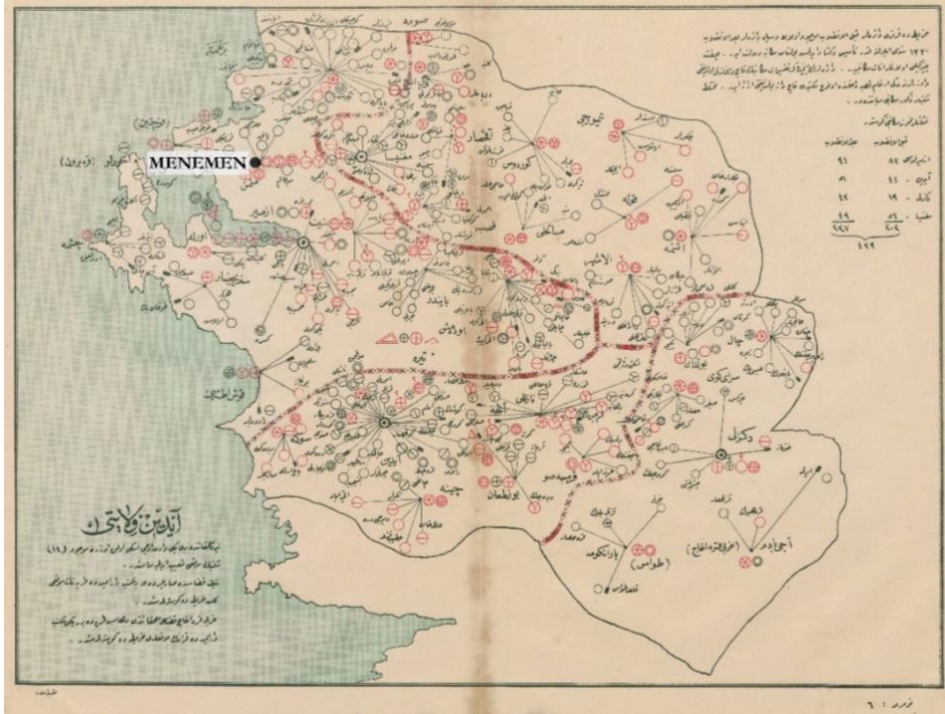
1914 yılına tarihlenen ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Aydın vilayetindeki okulları gösteren harita, günümüzde İzmir, Aydın, Manisa ve Denizli illerini kapsamaktadır ve eğitim yapıları ile ilgili önemli bilgiler sunmaktadır (Şekil 1). Bu harita, Menemen'de bulunan okullar ve okullara yönelik bilgiler içermektedir. Haritada eğitim yapıları, eğitim alanında önemli gelişmelerin yaşandığı 1908 yılı (II. Meşrutiyet'in ilanı) öncesi ve 1908-1914 yılları arası olarak dönemlere ayrılarak aktarılmıştır. Kırmızı daireler, II. Meşrutiyet öncesi mevcut olan okulları, siyah daireler ise II. Meşrutiyet sonrasında açılan okulları göstermektedir. Dairelerin içindeki bölüntüler, okulların kaç dershaneli olduğunu belirtirken, üzerlerindeki rakamlar ise o okuldan kaç tane bulunduğunu ifade etmektedir. Karma eğitim veren okullar, zükur (erkek) mekteplerine dahil edilmiştir. Tek çizgili olanlar zükur (erkek) mektepleri, çift çizgili olanlar inas (kız) mektepleri ve üçgen formundaki şekiller ise numune mekteplerini (örnek teşkil eden mektepler) simgelemektedir.²⁷ Haritada okulların niteliği doğrudan belirtilmemiş olup, okul sayılarına bakıldığında, ilköğretim seviyesinde eğitim veren iptidaiye mekteplerine ait olduğu öngörülmektedir. Bu haritaya göre, İzmir'de 1908 yılı öncesinde (Kable'l İnkılab olarak adlandırılan dönem) seksen iki okul bulunurken, 1908-1914 yılları arasında (Bade'l İnkılab olarak adlandırılan dönem) doksan dört okul yer almaktadır.

²⁵ Ersin Doğer, *İlke İskanlardan Yunan İşgaline Kadar Menemen (ya da Tarbanıyat) Tarihi*, Sergi Yayınevi, İzmir 1998.

²⁶ Özengin, a.g.e.; Gonca, a.g.e.

²⁷ Salt Araştırma Arşivi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İzmir, Aydın, Manisa ve Denizli'deki okulları gösteren harita*. No: 6, Matbaa-i Âmire, İstanbul Eylül 1330 (Eylül 1914).

Menemen kazasında ise 1908 yılı öncesi dönemde dört mektep-i inas, altı mektep-i zükur olmak üzere toplam on okul bulunmaktadır. 1908-1914 yılları arasında ise dört mektep-i zükur vardır. 1908 yılı öncesinde mevcut olan kız okullarının bir tanesi tek derslikli, bir tanesi altı derslikli ve iki tanesi üç dersliklidir. Aynı dönemdeki erkek okullarından iki tanesi iki derslikli, üç tanesi üç derslikli ve bir tanesi dört dersliklidir. Ayrıca, 1908-1914 yılları arasında açılan dört okul ise tek derslikli olarak faaliyet göstermiştir (Tablo 1). Bu veriler, Menemen'deki eğitim altyapısının gelişimini ve okulların kapasite büyüklüklerini yansıtmaktadır.

Şekil 1. 1914 yılına ait Aydın vilayeti (İzmir, Aydın, Manisa ve Denizli) eğitim haritası²⁸

1918 yılı sonlarına gelindiğinde, Menemen'de iki kız ilkokulu, üç medrese, bir erkek Musevi okulu, bir erkek Hristiyan okulu ve bir kız Hristiyan okulu bulunduğu kaydedilmiştir.²⁹ 1919 yılında yapılan araştırmalara göre, İzmir Sancağı'nda toplamda yüz yirmi yedi medrese binası bulunduğu tespit edilmiştir ve bunlardan üçü Menemen Kazası'nda yer almaktadır.³⁰ Bu bilgiler, Menemen'deki eğitim yapılarının çeşitliliğini, farklı etnik ve dini toplulukların eğitim ihtiyaçlarına yönelik olarak kurulan okulları ve dönemin çok kültürlü yapısını yansıtmaktadır.

²⁸ Salt Araştırma Arşivi, *a.g.e.*

²⁹ Özengin, *a.g.e.*

³⁰ Tutsak, *a.g.e.*

Tablo 1. Menemen’de 1908 öncesi ve 1908-1914 yılları arasındaki okul sayısı³¹

Okullar	1908 öncesi (Kable’l İnkılab)	1908-1914 (Bade’l İnkılab)
Mektep-i inas (Kız okulu)	4	—
Mektep-i zükur (Erkek okulu)	6	4
Toplam	10	4

1919 yılında başlayan Yunan işgali döneminde, tüm devlet kurumlarıyla paralel olarak eğitim kurumları da bu süreçten olumsuz şekilde etkilenmiştir. Bu dönemde, Müslümanlara ait eğitim yapılarının çoğu kapanırken, gayrimüslimlere ait okulların sayısında bir artış gözlemlenmiştir. Bu dönemde, Menemen’de köylerde bulunan mahalle ve sıbyan mekteplerinin neredeyse tamamı ile kaza merkezindeki rüştiyelerin ikisi kapanmıştır.³² Buna rağmen, 1901 yılında Menemen kazasında dört olan gayrimüslim okul sayısı, 1921-1922 yıllarında sadece Rumlara ait altı okul ile artış göstermiştir.³³ Özetle, 1911 yılında başlayıp 1922 yılına kadar süren bu işgal ve savaş dönemi, Anadolu’nun her bölgesinde olduğu gibi Menemen’de de eğitim ve kültür odaklı faaliyetlerin geri planda kalmasına yol açmıştır.

Cumhuriyet Dönemi ile birlikte eğitim sisteminde önemli değişiklikler yaşanmış ve ilk olarak ilkokullar tekrar açılmaya başlanmış, sayı ve kapsam açısından büyük bir artış göstermiştir. 1923 yılında, Menemen merkezinde gündüz eğitim veren ve binaları hükümete ait olan Merkez Erkek Numune Okulu ve Merkez Kız Numune Okulu mevcutken, köylerde karma eğitim yapan ilkokullar bulunmaktadır. Bu köylerden Helvacı, Emiralem, Yanık, Çukur, Kaklıç, Ulucak, Musabey, Çıtak köylerindeki okulların binaları hükümete ait olup, Seyrek ve Doğa köylerinin okul ise köy sakinleri tarafından yapılmıştır.³⁴

Cumhuriyet’in ilanı sonrası 1925-1928 yılları arasında, Menemen’de bir kız, bir erkek ve on dört karma olmak üzere on altı okul eğitim vermeye devam etmiştir.³⁵ 1930’lu yıllarda, ülke genelinde okul yapım faaliyetleri hız kazanmış ve Menemen’de de bu gelişmeye paralel olarak okul inşaatları artmıştır. Menemen Ant Dergisi’ne göre, 1933 yılında Menemen’in merkezinde ve köylerinde inşa halinde ve tamamlanmış toplam on sekiz okul vardır. Bu okullar Şehit Kemal Mektebi, Kubilay Mektebi, Ulucak Mektebi (Resim 3), Kaklıç Mektebi, Aliaga Mektebi, Emiralem Mektebi, Bozalan Mektebi, Bozköy Mektebi, Türkeli Mektebi, Yanık-

³¹ 1914 yılına ait eğitim haritasından yararlanılarak oluşturulmuştur.

³² Oktay Özengin, *Tarihten Bugüne Bilinmeyen Yönleriyle Menemen*, Özengin Matbaacılık, İzmir 1996.

³³ Engin Berber, *Sancılı Yıllar İzmir 1918-1922 Mütareke ve Yunan İşgal Döneminde İzmir Sancağı*, Ayraç Yayınevi, Ankara 1997.

³⁴ Menemen Ant, “Menemen Maarif Vaziyeti”, Yıl 2, Sayı 12, 15 Eylül 1933.

³⁵ Oktay Özengin, “Menemen’de Eğitim Tarihçesi”, Menemen’in Sesi Gazetesi, 30 Eylül 2016.

Doğa Mektebi, Çukur Köy Mektebi, Koyundere Mektebi, Harmandalı Mektebi, Kesik ve Musabey Mektebi, Samurlu Mektebi, Güzelhisar Mektebi, Çıtak Mektebi, Ayvacık Mektebi, Alaniçi Mektebi, Süleymanlı Mektebi, Hasanlar Mektebi, Uzunhasanlar Mektebi, Karakuzu Mektebi'dir. Bu yapılardan (Şehit Kemal Mektebi, Kubilay Mektebi ve Tevfik Fikret Mektebi) Menemen merkezinde bulunmaktadır.³⁶

Resim 3. Menemen köy okullarından Ulucak Mektebi (solda) ve Kesik ve Musa Bey Mektebi'nin (sağda) yapım aşaması³⁷

Buna göre, 1932 yılında Menemen kazasında Kaymakam Nihat Bey ve Nahiye Müdürlerinin, “okul yaptırma ve okumanın faydaları” hakkında halkı bilgilendirme ve teşvik amacıyla yaptığı konuşmaların, okul yapımını hızlandırdığı ve halkın, okul inşaatlarına katkıda bulunmaya başladığı ifade edilmektedir.³⁸ Bununla birlikte, söz konusu dönemde halkın okul inşaatlarına katkısının Köy Kanunu gereğince zorunlu olduğu da unutulmamalıdır. 1924 tarihli Köy Kanunu'nun 12. Maddesinde, köylünün yapmakla yükümlü olduğu işler arasında “maarif idarelerinin vereceği örneğe göre bir mektep yapmak” yer almaktadır.³⁹ Özellikle köy okullarının yapımında halkın işgücü olarak desteği büyük bir rol oynamıştır. Bu süreç, Cumhuriyet dönemi eğitim reformlarının köylerdeki halkın desteğiyle güç kazandığını göstermektedir.

İlkokul seviyesindeki gelişmelerden farklı olarak, ortaokul açma çalışmaları Menemen'de farklı bir seyir izlemiştir. 1922 yılı öncesinde Menemen'de iki rüştiye okulu bulunurken, bu eğitim kademesine denk gelen ortaokul açma girişimleri ancak 1942 yılında Menemen Ortaokulu'nun inşa çalışmaları ile somutlaşmıştır.⁴⁰

³⁶ Menemen Ant, “Menemen'de İnşa Edilmekte Olan Mektepler Hakkında Malumat”, Yıl 2, Sayı 12, 15 Eylül 1933.

³⁷ Menemen Ant, “Menemen'de İnşa Edilmekte Olan Mektepler Hakkında Malumat”, Yıl 2, Sayı 12, 15 Eylül 1933.

³⁸ Anadolu Gazetesi, “Mülhakatta Neler Oluyor?”, 5 Eylül 1932.

³⁹ Milli Eğitim Vekaleti, Milli Eğitimle İlgili Kanunlar, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1953, s. 719-742.

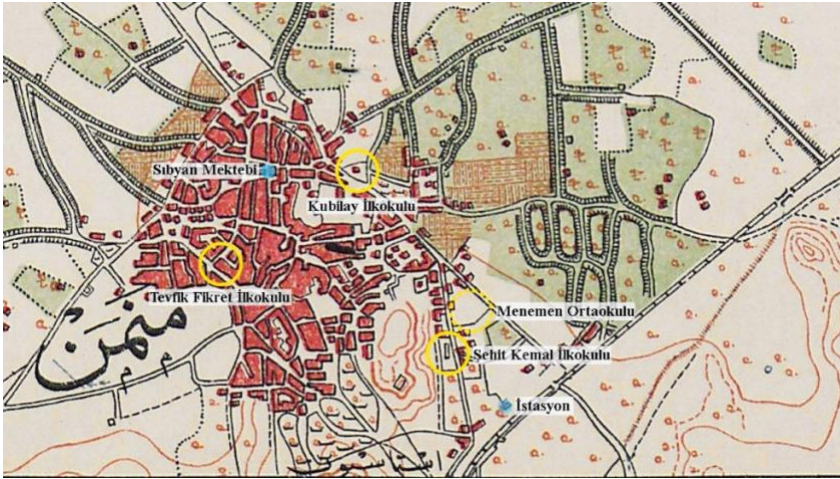
⁴⁰ Posta Gazetesi, “Menemen Ortaokulu Yapılıyor”, 17 Ağustos 1942.

Menemen’de Çalışma Kapsamında İncelenen Eğitim Yapıları

Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Menemen yerleşiminde eğitim tarihinin incelenmesinin ardından, kent merkezinde yer alan, farklı dönemlerde inşa edilmiş ve özgün işlevi eğitim olup halen bu işlevi sürdüren dört eğitim yapısı -Şehit Kemal İlkokulu, Tevfik Fikret İlkokulu, Kubilay İlkokulu ve Menemen Ortaokulu- incelenmiştir.

Şekil 2. Menemen’de önemli yapılar ve incelenen eğitim yapılarının konumları (Google Earth haritası üzerinden işlenerek)

Şekil 3. 1925 yılına ait Menemen haritasında eğitim yapılarının konumu (Yazarlar tarafından işlenerek)⁴¹

⁴¹ Salt Araştırma Arşivleri, 1925 tarihli Menemen haritası (1:25000), Müdaafa-i Milliye Vekaleti Harita Müdüriyet-i Umumiyesi İstanbul Matbaası’nda tab edilmiştir. İstanbul 1341 (1925).

İncelenen eğitim yapılarından Tevfik Fikret İlkokulu ve Kubilay İlkokulu, Menemen tarihi kent merkezinde, kentsel sit alanının çeperine yakın bir konumda bulunmaktadır (Şekil 2). Bu okullar, Menemen'in en eski mahallelerinden Gaybi ve Mermerli mahallelerinde, yoğun konut dokusuna sahip bir bölgede yer almaktadır. Diğer iki yapı, Şehit Kemal İlkokulu ve Menemen Ortaokulu ise Esatpaşa Mahallesi'nde, Menemen Gar Binası'nı kentsel sit alanına bağlayan ana akslardan biri olan Atatürk Caddesi (Lise Yolu) üzerinde, karşılıklı parsellerde konumlanmıştır (Şekil 2). Bu cadde, Menemen kentsel sit alanının yer almakta olup taşıt trafiğine kapalıdır. İncelenen yapılar, kent merkezinden uzakta, ancak ulaşım kolaylığı göz önünde bulundurularak, tarihi istasyon binasına yakın bir arazi üzerinde inşa edilmiştir. Yakın çevrede Tariş ve Forbes Piyan Fabrikası gibi üretime yönelik büyük ölçekli yapılar bulunmasına karşın, bu bölge düşük yoğunluklu yerleşimin görüldüğü bir alan olarak dikkat çekmektedir. 1925 yılına ait Menemen haritası, Tevfik Fikret İlkokulu ve Kubilay İlkokulu'nun tarihi kent merkeziyle olan yakın ilişkisini; Şehit Kemal İlkokulu ve Menemen Ortaokulu'nun ise istasyonun inşasından sonra yerleşimin genişlediği bir alanda konumlandıklarını göstermektedir (Şekil 3).

Şehit Kemal İlkokulu

Şehit Kemal İlkokulu, Menemen kent merkezinde, Esatpaşa Mahallesi'nde, Atatürk Caddesi (Lise Yolu) üzerinde 162 ada, 10 parselde konumlanmaktadır. Bu caddenin “Lise Caddesi” olarak bilinmesinin nedeni, bölgede yoğun olarak eğitim yapılarının bulunmasıdır. İlkokul, İzmir genelinde Erken Cumhuriyet Dönemi'ne tarihlenen Konak Gazi, Urla Uzunkuyu ve Torbalı Kazımpaşa İlkokulu ile birlikte tescilli olan dört eğitim yapısından biridir. Ancak, yapıya ait resmi tescil kaydına İzmir 2 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nda arşivlerinde ulaşılamamış olup, bu bilginin sözlü kaynaklardan elde edilmiştir.⁴²

Okulun tarihsel gelişimi incelendiğinde, kuruluşunun 1887 yılında Ahihıdır (Ahi Hızır) Mahallesi İzmir Caddesi'nde bulunan tek katlı bir evde kız çocukları için açılan okula (Mekteb-i inas) dayandığı görülmektedir. Mekteb-i inas 1921 yılında aynı mahallede bulunan eski belediye başkanı Hüsnü Evlioğlu'nun evine taşınmıştır.⁴³ 1926 yılına kadar bu isimle anıldığı ve birkaç defa bina değiştirdiği bilinmektedir. 1926 yılında Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulüyle karma eğitime geçmiş ve okul “Birinci Mektep” olarak adlandırılmıştır.⁴⁴ Bu dönemde okul, dört dersliklidir. 1929 yılında ise okula “Şehit Kemal İlkokulu” adı verilmiş ve 1932 yılında günümüzde eğitim vermeye devam ettiği binaya taşınmıştır.

⁴² Kul, *a.g.e.*, 2010, s. 189.

⁴³ Bahadır, *a.g.e.*, s. 148; Tutsak, *a.g.e.*

⁴⁴ Özengin, “Menemen'de Eğitim Tarihçesi”, Menemen'in Sesi Gazetesi, 30 Eylül 2016.

Resim 4. 1929 yılında okulun inşası devam ederken (solda) ve 1932 yılında Değirmentepe’den Şehit Kemal İlkokulu ve çevresinin görünümü (sağda) (MEKAM, 2024)

Okulun inşasına yönelik ilk çalışmalar, 1914 yılında İttihat ve Terakki Dönemi’nde başlamıştır. Vali Rahmi Bey ve Kaymakam Fehmi Bey’in girişimleriyle, istasyon civarında bulunan ve Rumlara ait olan bir arsa okul yapımı için seçilmiştir.⁴⁵ Ancak, okulun yapım faaliyetleri dönemin şartları ve maddi zorluklar nedeniyle tamamlanamamıştır. Cumhuriyet’in ilanından sonra hızlanan eğitim çalışmalarına paralel olarak, 1928 yılında okulun yapımına tekrar başlanmış ve yapımı üç yıldan biraz fazla bir süre almıştır (Resim 4).⁴⁶ 1930’lu yıllarda, dönemin İzmir Valisi Kazım Dirik tarafından hizmete açılan çok sayıdaki eğitim yapısından biri olmuştur (Resim 4). Okulun yapım çalışmalarının başlamasından tamamlanmasına kadar geçen sürenin bu kadar uzun olmasının temel nedeni ise 20. yüzyılın başlarında ülke genelinde yaşanan savaşlar nedeniyle eğitim ve inşaat faaliyetlerinin neredeyse durma noktasına gelmesidir.

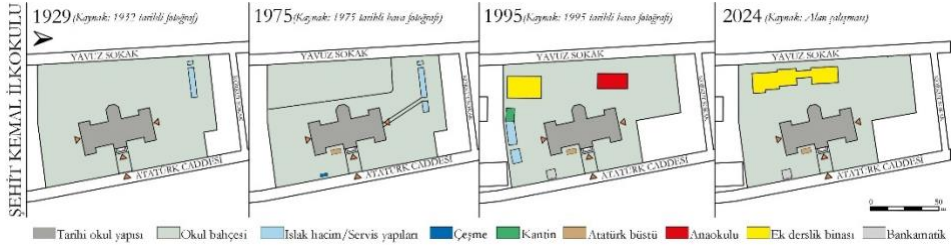
Menemen Ant Dergisi’nin 1933 yılına ait sayısında Şehit Kemal İlkokulu “*Duvar akşamı I. Dünya Savaşı sırasında yapılan okul, harabe haline gelmekten kurtarılıp Menemen’de Yunanlılar tarafından şehit edilen Kaymakam Kemal Bey’in adı verilmiştir. Vilayet tarafından yapılan okul, dersbanelerden oluşan okul binasının yanı sıra bahçe düzenlenmesi, duvarları, depoları ve tuvaletleriyle tamamen inşa edilmiş ve bir seneden beri ilmi ve sıhhi elverişli ortamı ile Menemen halkının eğitim ihtiyacına cevap vermektedir.*” şeklinde tanımlanmıştır.⁴⁷ Kaymakam Kemal Bey’in isminin verildiği ve günümüzde Şehit Kemal Ortaokulu olarak hizmet veren yapı, süreç içinde Şehit Kemal İlkokulu, Şehit Kemal Bey İlkokulu, Şehit Kemal İlköğretim Okulu gibi pek çok isim ile anılmıştır. Yapı bir eğitim kurumu olmasının yanı sıra, yerel halkın zaman zaman bir araya geldiği ve milli bayramları birlikte kutladığı bir kamusal alan haline gelmiştir. Örneğin, Cumhuriyet Bayramı’nın onuncu yıl kutlamalarının ilk gününde Menemen’deki Şehit Kemal İlkokulu’nda sabaha kadar süren bir balo düzenlenmiş, ikinci gün ise gençler tarafından hazırlanan bir piyes ve konser gerçekleştirilmiştir.⁴⁸

⁴⁵ Bahadır, *a.g.e.*, s. 148.

⁴⁶ Menemen Kent Arşivi ve Müzesi (MEKAM), 2024.

⁴⁷ Menemen Ant, “Menemen’de İnşa Edilmekte Olan Mektepler Hakkında Malumat”, Yıl 2, Sayı 12, s. 9, 15 Eylül 1933.

⁴⁸ Halkın Sesi Gazetesi, “Menemen’de Balo”, 1933.

Şekil 4. Tarihsel süreçte Menemen Şehit Kemal İlkokulu'nun yerleşim planında meydana gelen değişimler (Çizim: Taşcı ve Gücü, 2024)

Tarihsel süreçte, okulun adının yanı sıra mimarisinde de bazı önemli değişiklikler meydana gelmiştir. 1932 yılına ait fotoğrafta, okulun ana binasının kuzeybatısında yer alan yapıların ıslak hacimler (tuvalet) olduğu düşünülmektedir (Resim 4). 1975 yılına ait hava fotoğrafında, bu tuvalet yapısına ana binadan ulaşım sağlayan sert zeminli bir yürüme yolunun ve bahçenin batısında kot farkı bulunan bir alana duvarın yapıldığı gözlemlenmektedir. Bu dönemde okul bahçesinde, inşa tarihi belli olmayan bir Atatürk büstü ve çeşme yer almaktadır.⁴⁹ 1995 yılı itibarıyla, bahçenin batısında tek katlı anaokulu ve üç katlı ek derslik binası, güneyinde ise tek katlı servis yapıları (ıslak hacim, kantin, depo) bulunmaktadır. 2020 yılında İzmir depremi nedeniyle hasar gören yapının restorasyon çalışmaları 2022 yılında başlamış ve 2024 yılı sonunda tamamlanmıştır. Restorasyon projesi kapsamında, ana bina onarım görmüş, bahçedeki niteliksiz ek yapılar yıkılmış ve tarihi binanın batısında iki katlı yeni bir ek derslik bina yapımı başlamıştır (Şekil 4). Restorasyon projesinin tamamlanmasının ardından okul, 2024-2025 eğitim-öğretim yılında yeniden eğitim faaliyetlerine başlamıştır.

Mimari Özellikler, Yapım Sistemi ve Malzemeler

Yapının mimarı bilinmemekle birlikte, 1926 yılında Maarif Vekaleti bünyesinde kurulan inşaat dairesinin tip projelerine benzerliği dikkat çekmektedir.⁵⁰ Ancak 1926 yılında kurulmasına karşın, inşaat dairesinin aktif olarak çalışmaya başlaması 1930'lu yıllara denk geldiği için, bu süreçte Osmanlı Dönemi'nden kalan projelerin kullanıldığı bilinmektedir. 1908 ile 1930 yılları arasındaki dönemde, Birinci Ulusal Mimarlık Akımı olarak adlandırılan bir anlayışla eğitim yapılarının inşası oldukça yaygındır. Bu akım, geçmişle modernî, ideolojik düşüncelerle mimari üslubu birleştirmeyi amaçlamıştır. Özellikle Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde

⁴⁹ İncelenen eğitim yapılarının bahçesinde özgün durumda yer almayan Atatürk büstlerinin, 1928 Sayılı TD, MEB. 14.01.1981/282-81 sayılı genelgede “*Okul bahçesinde Atatürk büstü bulunur; bakım ve koruması yapılır.*” şeklinde belirtilen madde kapsamında okul bahçelerine eklendiği düşünülmektedir.

⁵⁰ Milli Eğitim Vekaleti, *Milli Eğitimle İlgili Kanunlar Maarif Teşkilâtına Dair Kanun (Tarih: 22.03.1926, Kanun no: 789, Madde 5)*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1953, s. 3-9.

kullanılan farklı motifler, yeni bir düzen içinde ele alınarak, plan düzleminde batının mimari uygulamalarıyla birleştirilmiştir.⁵¹

Şehit Kemal İlkokulu'nun ikinci kez yapımına başlanan 1920-30 arası dönemde, Anadolu'nun pek çok yerinde Osmanlı Neoklasik mimari üslubu etkisindeki tip projeler kullanılmıştır. Bu projeler, bulundukları yerleşimin ihtiyacına ve nüfus yoğunluğuna göre ölçeği değiştirilerek, ekonomik yeterlilikler çerçevesinde inşa edilmiştir.⁵² Bu tip projeler, genellikle iki katlı, girişlerin orta aks üzerinde yer aldığı, sivri kemer pencere ve geniş saçaklı olup, bazı örneklerde girişin üzeri balkon olarak düzenlenmiştir.⁵³ Bu kapsamda, Mimar Kemalettin Bey tarafından tasarlanan ve savaş nedeniyle inşa edilememiş, ancak Erken Cumhuriyet Dönemi boyunca sıkça tip proje olarak kullanılmış olan Edirne Karaağaç Mekteb-i İdadisi örnek gösterilebilir (Şekil 5).⁵⁴ Bu yapı, Mukbil Kemal Taş'ın tasarladığı ve 1924-26 yıllarında inşa edilen Gazi ve Latife Okulları ile benzerlik göstermektedir.⁵⁵ Anadolu'da pek çok kent ve ilçede görebileceğimiz bu tip projeler, Mukbil Kemal Taş'ın 1923 tarihli projesine atfedilmektedir (Şekil 5). Ancak, bu projenin, Kemalettin Bey tarafından daha erken tarihte (1909-19) tasarlanan "Altı Derslikli Mekteb-i İptidai Projesi"nin farklı cephe düzeni ile yeniden kurgulanmış hali olduğu görülmektedir.⁵⁶

⁵¹ Metin Sözen, *Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı, 1923-1983*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1984.

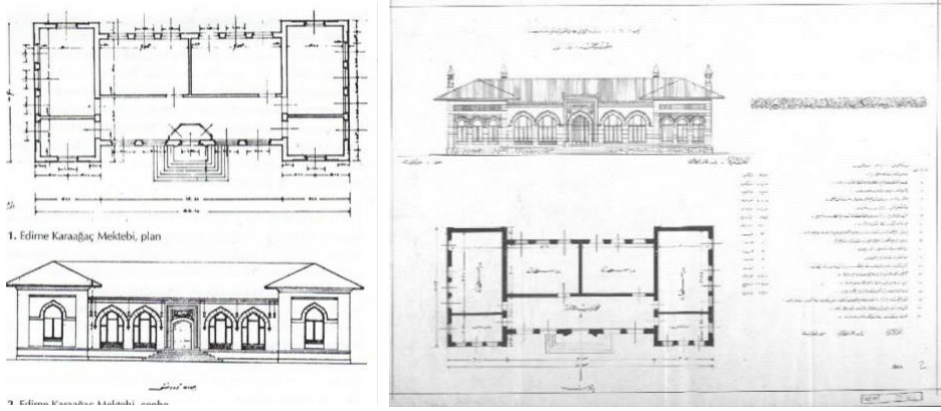
⁵² Yıldırım Yavuz, *Mimar Kemalettin ve Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım İşliği, Ankara 1981, s. 42, 325.

⁵³ Sibel Bozdoğan, *Modernizm ve Ulusun İnşası: Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür*, Metis yayınları, İstanbul 2002, s. 31, 54, 104.

⁵⁴ F. Nüşen Kul, "Erken Cumhuriyet Dönemi İlkokul Binaları," *Mimarlık Dergisi*, 360, 2011, s. 66-71.

⁵⁵ İnci Aslanoglu, *Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı, 1923-1938*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara 2001.

⁵⁶ Kadir Türkmen, "Denizli'de Erken Cumhuriyet İdeolojisinin Temel Taşları: Köy Mektepleri," *Journal of Modern Turkish History Studies/Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 18.35, 2022, s. 355-393.

Şekil 5. Mimar Kemalettin Bey'in Edirne Karaağaç Mektebi projesi (solda)⁵⁷ ve Mukbil Kemal Taş'ın "Dört Dershaneyi Havi Mekteb-i İbtida-i Projesinin Mikdar-ı İmâlat Cedvelidir" projesi (sağda)⁵⁸

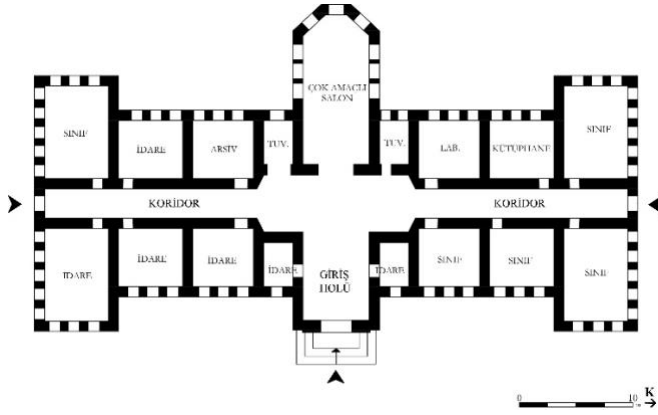
Şehit Kemal İlkokulu'nun mimari ve yapısal özellikleri incelendiğinde, Kayseri Gazipaşa İlkokulu, Ödemiş Şehit Er Kemal Akan İlkokulu, Düzce Akçakoca Orhangazi İlkokulu, Denizli Yatağan Namık Kemal İlkokulu gibi Anadolu'da tip projeye göre inşa edilmiş pek çok yapıya benzediği görülmektedir.⁵⁹ Ancak, bu okullarda derslik sayısı daha az olup, sirkülasyon alanları ön cepheden ışıkmaktadır. Buna göre, Şehit Kemal İlkokulu tipolojisi olarak Edirne Karaağaç Mektebi ve Mukbil Kemal Taş'ın okul projesi ile oldukça benzer olup, bu yapıların daha büyük ölçekli bir örneğidir (Şekil 5-6). Malatya Gazi İlkokulu'nun ise tek katlı bir örneğini temsil ettiği söylenebilir.⁶⁰ Bunların yanı sıra, Şehit Kemal İlkokulu'nun anıtsal yapısı ve sınıf sayısı açısından, genellikle köy veya nahiye statüsünde inşa edilen okullardan ziyade, şehir merkezlerinde veya ilçelerde inşa edilen okullar statüsünde yer aldığı görülmektedir.

⁵⁷ Yavuz, *a.g.e.*

⁵⁸ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 180-9-0-0/Genel, 95- 463-1, 18.07.1908-25-12-1923

⁵⁹ Kul, *a.g.e.*, 2010; Yıldray Özbek, "Erken Cumhuriyet Dönemi'nde (1923-45) Kayseri'de Okul Yapıları", *Belleten*, 77, 278, 2013, s. 271-302; Türkmen, *a.g.e.*; Sahtiyancı, Elif Sahtiyancı-Nuray Benli Yıldız, "Erken Cumhuriyet Dönemi İlkokul Yapılarına Akçakoca'dan Bir Örnek: Orhan Gazi İlkokulu", *Sanat Tarihi Dergisi*, 29.2, 2020, s. 589-603.

⁶⁰ Şuayip Çelemoğlu-Alper Atıcı, "Erken Cumhuriyet Dönemi İlkokul Yapılarına Bir Örnek: Malatya Gazi İlkokulu." *Anasay*, 15, 2021, s. 125-144.

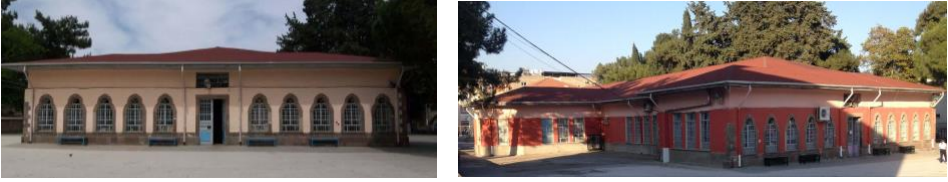
Şekil 6. Menemen Şehit Kemal İlkokulu zemin kat planı (Çizim: Taşcı ve Güçü, 2024)

Şehit Kemal İlkokulu, simetrik plan ve cephe kurgusuna sahip olup, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen formlu bir koridorun iki tarafına yerleştirilmiş mekânlar ile kuzey ve güney ucundaki kütesel çıkıntılarla oluşturulmuştur. Bu yapı, I tipi koridorlu ya da H tipi olarak adlandırılan plan düzenine sahip, tek katlı bir yapıdır (Şekil 6). Yapı, pek çok açıdan, dönemin ana mimari akımlarından olan Birinci Ulusal Mimarlık Üslubu'nun özelliklerini yansıtmaktadır. Yapının ana girişi, Selçuklu yapılarının taş kapılarına benzer şekilde tasarlanmış ve anıtsal bir nitelik taşımaktadır (Resim 5). Kapının üst kısmındaki küçük kemerler ve sütunlar dikkat çekici bir detaydır. Bu süslemelerin hemen üzerinde, okulun adının yazılı olduğu mermer bir levha bulunmaktadır. Yapının Atatürk Caddesi'ne bakan doğu cephesi, belirli bir kota kadar kesme taş ile kaplanmıştır. Bu cephenin pencereleri, beşik kemer şeklinde ve at nalı kemerli taş sövelerle çevrilidir. Ayrıca, pencerelerin üst kısmında kare formda tepe pencereleri yer almaktadır. Diğer cephelerde ise sadece beşik kemer üzeri at nalı kemerli taş söveli pencereler veya dikdörtgen formlu pencereler bulunmaktadır (Resim 5-6).

Şehit Kemal İlkokulu, geniş bir bahçe içinde konumlanmış olup, doğu yönünde simetrik bir aks üzerinden giriş yapılmaktadır. Üç basamak ile yükseltilen giriş mekânı, kuzey-güney yönünde koridor şeklinde iki kanata ayrılmakta ve her iki kanat da bahçeye açılan tali girişlere yönelmektedir. Giriş aksının karşısında yer alan yarım altıgen formda sonlanan mekân, çok amaçlı salon olarak tasarlanmış ve planda diğer mekânlardan hiyerarşik olarak ayrılmıştır. Okulda yer alan sınıflar ise dikdörtgen formda tasarlanmış olup, dört büyük ve dört küçük sınıf bulunmaktadır. Yapının köşelerinde yer alan büyük dikdörtgen sınıflar, cepheden taşırılmış olup, simetrik olarak yerleştirilmiştir.

Resim 5. Şehit Kemal İlkokulu doğu cephesi (solda) ve anıtsal giriş kapısı (sağda) (Taşcı, 2024)

Resim 6. 2007 yılında Şehit Kemal Ortaokulu kuzey cephesi (solda) ve 2017 yılında güney cephesi görünümü (sağda) (İzmir Üç Boyutlu Kent Rehberi, 2024)

Erken Cumhuriyet Dönemi eğitim sisteminde, okulların merkezi yönetime ek olarak kurum yönetiminin de önemli bir rol üstlenmesiyle birlikte, her ilkokul yapısı için denetleyici bir bölüm bulunması gerektiği anlayışı gelişmiştir. Bu gereklilik, eğitim yapılarında yeni mekânların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Şehit Kemal İlkokulu'nda da bu değişim doğrultusunda bazı yeni işlevsel alanlar eklenmiştir. Bu bağlamda, bazı mekanlara müdür odası, müdür yardımcısı odası, öğretmenler odası ve depo gibi yeni işlevler verilmiştir (Şekil 6).

Yapım tekniği ve malzemesi açısından ise Şehit Kemal İlkokulu, moloz taş yığma sistemle inşa edilmiştir. Yapı, doğu cephesinde duvarlar ve taç kapı belirli bir kota kadar, güney ve kuzey cepheleri ise açıklıkların başladığı kota kadar kesme taş ile kaplanmıştır. Doğu cephesinde tepe pencerelerinin olduğu bölüm ve diğer cepheler tamamen sıvalıdır. Yapının köşelerinde, belirli bir kota kadar kesme köşe taşları kullanılmıştır. Özgün çatı kaplaması alaturka kiremit olup, ahşap geniş saçaklara sahiptir. İç mekânda özgün karosiman döşemeler, ahşap tavan ve kapılar bulunmaktadır. Ana ve tali giriş kapıları ise metal malzeme ile yapılmıştır. 2017 yılında gerçekleştirilen arazi çalışması sırasında yapıda herhangi bir yapısal sorun ya da malzeme bozulması gözlemlenmemiştir.

Tevfik Fikret İlkokulu

Tevfik Fikret İlkokulu, Menemen kent merkezinde Gaybi Mahallesi, İzmir Caddesi üzerinde, 355 ada, 31 parsel üzerinde bulunmaktadır. Gaybi Mahallesi,

Menemen'in en eski yerleşim alanlarından biri olup, kent merkezine yakın bir konumda yer alır. Mahalle, Menemen'in kuruluşundan günümüze kadar varlığını sürdürmüş ve zaman içinde çevresindeki mahalleleri içine alarak gelişmiştir.⁶¹

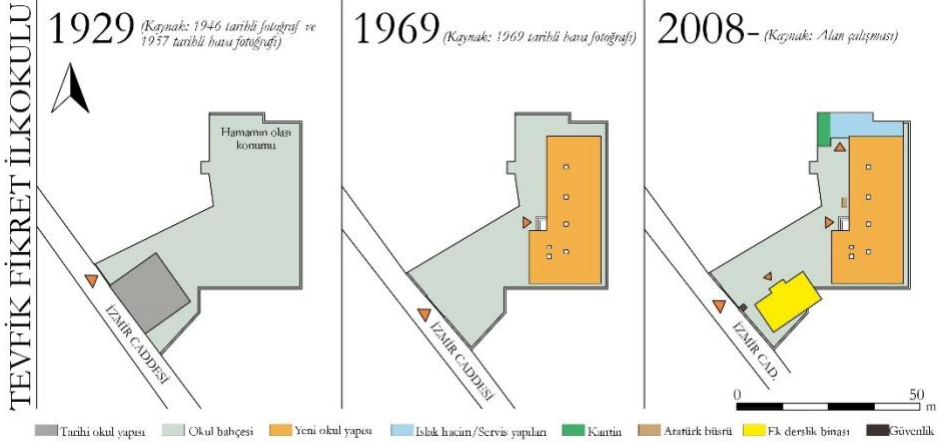
Resim 7. 1928 yılında Türk iptidaisi sınıfı (solda) ve 1946 yılında Tevfik Fikret İlkokulu önünde öğrenciler (sağda) (MEKAM, 2024)

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun 1926 yılında kabul edilmesiyle birlikte "İkinci Mektep" olarak bilinen okula, 1929 yılında "*Tevfik Fikret*" adı verilmiştir. O dönemde okulun bulunduğu alanda bir hamam olduğu söylenmektedir. Menemen'in söz konusu dönemdeki tek Türk iptidaisi olan bu okul, içinde hamam olduğu düşünülen bahçe içinde, tek katlı, kare planlı ve güney cephesi yola sınır olan bir binada eğitime başlamıştır (Resim 7 ve Şekil 7).⁶² Ancak, okul binası 1964 yılında harap olduğu düşünüldükçe yıkılmış ve 1969 yılından itibaren günümüzdeki modern mimari dile sahip yeni ana binada eğitime devam etmiştir (Resim 8).⁶³ 1977 yılında okulun bahçe duvarları inşa edilmiştir. 2004 yılında hayırseverler tarafından ek derslik binası yapılmıştır. 2004-2008 yılları arasında ise ana binanın kuzeyine depo, ıslak hacimler ve kantinin yer aldığı ek yapılar yapılmıştır (Şekil 7). Günümüzde yapının bahçesinde Atatürk büstü bulunmasına karşın, eski fotoğraf ve hava fotoğraflarından 1980'li yıllara kadar bahçede büstün olmadığı görülmektedir.

⁶¹ Adalet Arslan, *Menemende Şehirleşme ve Mekânsal Değişmeler*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010, s. 28.

⁶² Oktay Özengin, "Menemen'de Eğitim Tarihçesi", Menemen'in Sesi Gazetesi, 30 Eylül 2016.

⁶³ Bu yapının özgün plan şeması, dönemin tip projelerini birebir yansıtmamakla birlikte, yalın dikdörtgen forma ve kompakt tasarıma sahiptir. Tek koridor boyunca sıralanan beş derslik ile idari birimler ve ıslak hacimler gibi ortak alanların çıkma yapan bölümde yer aldığı bu düzenleme, tip projenin temel alındığı ama yerel ihtiyaçlara ve coğrafi koşullara göre bazı değişikliklerin yapıldığını düşündürmektedir.

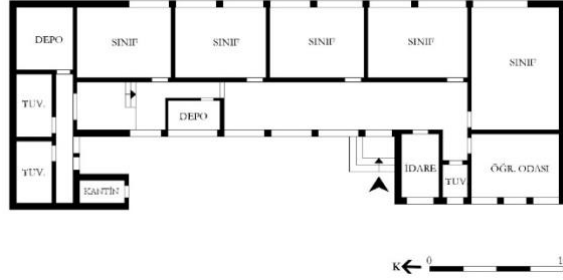
Şekil 7. Tarihîsel süreçte Tevfik Fikret İlkokulu'nun yerleşim planındaki değişim (Çizim: Taşcı ve Gücü, 2024)

Resim 8. 1970'li yıllarda (solda) (MEKAM, 2024) ve günümüzde Tevfik Fikret İlkokulu batı cephesi (sağda) (Taşcı, 2024)

Mimari Özellikler, Yapım Sistemi ve Malzemeler

Okulun 1920'li yıllardan sonra hizmet vermeye başladığı tek katlı yapıya ait olduğu düşünülen iki fotoğraf, 1928 ve 1946 yıllarına aittir (Resim 13). Ancak bu fotoğraflardan ve belgelerden, yapının plan şemasına ilişkin yeterli bilgi elde edilememiştir. 1928 yılına ait bir derslik fotoğrafında, sıvalı duvarlar, ahşap giyotin pencere, ahşap öğrenci sıraları ve öğretmen masası gibi detaylar görülmektedir. Kız ve erkek öğrencilerin aynı sınıfta yer alması, bu dönemde okulda karma eğitim verildiğini göstermektedir. Eski fotoğraflardan okulun yapım sistemine dair doğrudan bir bilgi edinilememekle birlikte, yapının yığma taş duvarlarla inşa edilmiş olduğu ve sıvalı duvarlara sahip olduğu düşünülmektedir. Okulun taş bahçe duvarı, dökme demirden yapılmış bahçe kapısı ve korkuluklar da bu dönemin tipik özelliklerini yansıtmaktadır.

Şekil 8. Menemen Tevfik Fikret İlkokulu zemin kat planı (Çizim: Taşcı ve Güçü, 2024)

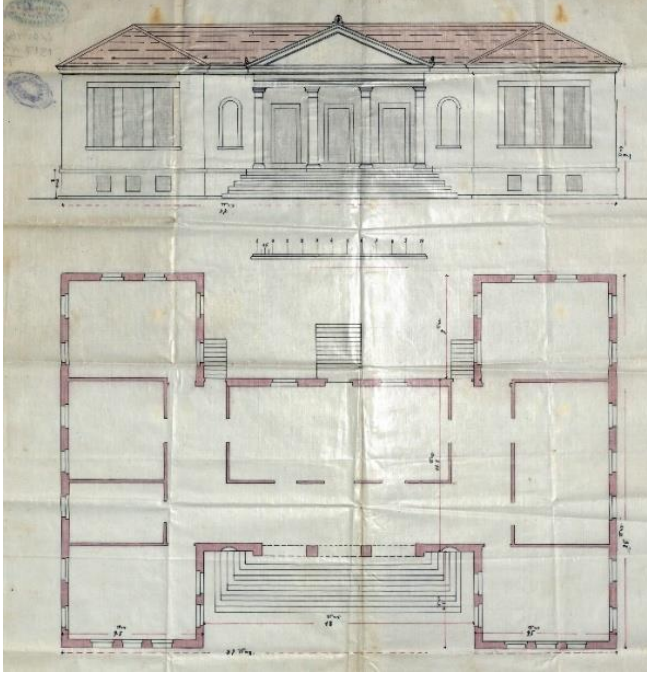
Bu tek katlı yapının bulunduğu bahçenin kuzeydoğusuna, 1969 yılında tek katlı bir ilkokul yapısı inşa edilmiştir. Yeni okul binası betonarme yığma sistemde yapılmıştır. Cepheler sıvalı ve boyalıdır. Özgün çatı kaplaması Marsilya tipi kiremit olup, ahşap saçaklara sahiptir. Ana giriş kapısı metal ve çift kanatlıdır. Özgün durumda kapı ve pencereler ahşaptır, tadilat sonrası pencereler PVC malzemeden yapılmıştır. Girişte bulunan merdiven ve zemin kaplaması dökme mozaiktir. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen yapının güney kısmında cepheden taşan mekanlar bulunmaktadır (Şekil 8). Yapının girişi üç basamakla yükseltilerek sağlanmıştır. Giriş konsol olarak çalışan bir saçakla vurgulanmıştır. Şehit Kemal Okulu'nda olduğu gibi, cephenin kuzey-güney cephesinin iki ucundan çıkmlar mevcuttur. Çıkma yapan kısımlarda, idari bölümler, öğretmenler odası ve ıslak hacimler bulunmaktadır. Koridor ön cepheden ışık alacak şekildedir ve bir tanesi büyük olmak üzere toplam beş tane derslik vardır. Mekânsal ihtiyaca yönelik olarak, koridora idarenin kullanımına yönelik bir oda eklenmiştir. 2019 yılında, hayırsever tarafından yapılan anaokulu tadilatı sonrasında bu oda depo olarak kullanılmaya başlanmıştır. 2005-2008 yılları arasında ise yapının bahçesine, koridorun kuzey çıkışına depo ve ıslak hacimler eklenmiştir. Bu mekanlar ile koridor arasında kot farkı bulunmakta olup, okul içinden bu alanlara ulaşım sağlanabilmesi için bir kapı boşluğu açılmıştır. Ayrıca, çift kanatlı pencerelere güvenlik amacıyla metal parmaklıklar eklenmiştir. Yapı bu haliyle günümüzde aktif olarak eğitim vermeye devam etmektedir.

Kubilay İlkokulu

Kubilay İlkokulu, Menemen kent merkezinde, Mermerli Mahallesi Ziya Gökalp Caddesi üzerinde, 70 ada 37 parselde yer almaktadır. Kubilay İlkokulu'nun günümüzde bulunduğu alanda, 1900 yılında Rum Zükür Mektebi'nin inşa edildiğine yönelik belgeler mevcuttur.⁶⁴ Bu durum, "Menemen'de kilise bitişigindeki Rum cemaatinin kız ve erkek çocuklarının mektebi olarak kullanılan papaz odalarının yetersiz

⁶⁴ BOA, İ.AZN., 36-23, H-22-09-1317 (M-24-01-1900); BOA, MF.MKT., 491-29, H-07-11-1317 (M-09-03-1900)

olmasından dolayı bildirilen yere erkeklere mahsus bir mektep yapımına izin verildiği ve inşaatın bitiminde ruhsata bağlanmasının bildirildiği.” şeklinde ifade edilmektedir. Bu belgelerde, yapının plan ve çizimlerini de yer almaktadır (Resim 9).

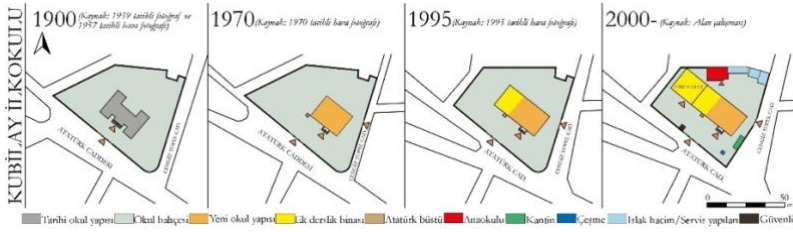

Resim 9. Menemen Rum Zukur Mektebi'nin plan ve cephe çizimi (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İ.AZN., 36-23, H-22-09-1317 (M-24-01-1900).

Resim 10. 1939 yılında Kubilay İlkokulu (solda) (MEKAM, 2024) ve İzmir Kız Sanat Enstitüsü izcileri Kubilay İlkokul'u girişi önünde (bilinmeyen tarih) (sağda) (Phebus Müzayede Arşivi, 2024)

Osmanlı Dönemi'nde Menemen'deki gayrimüslim nüfusun, çeşitli kültürel kurumlar ve okullar açtığı bilinmektedir. 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde bahsedilen hususi mektepler, Müslüman ve gayrimüslim cemaatler ile patrikhaneler tarafından kurulan okullar veya yabancıların açacağı özel kurumlar olarak tanımlanmıştır.⁶⁵ Bu bağlamda, günümüze ulaşmış kiliseleri bulunan gayrimüslim cemaatin yaşadığı mahalleler incelendiğinde, Kubilay İlkokulu'nun yer aldığı Mermerli Mahallesi'nin bu alanlardan biri olduğu görülmektedir. 16. yüzyıl tapu-tahrir defterlerindeki kayıtlara göre, Menemen'de Hristiyan cemaati "Zımmiyan" adlı bir mahallede yaşamaktadır.⁶⁶ Günümüzde Agios Konstantinos Rum Ortodoks Kilisesi, Menemen kent merkezinde, Mermerli Mahallesi'nde yer almaktadır. Mermerli, Menemen'in eski mahallelerinden biri olup, Yörük-Türkmen cemaati tarafından kurulmuştur. Ancak Cumhuriyetin ilanıyla birlikte, eski Rum mahallesini kapsayarak sınırlarını genişletmiştir.⁶⁷ Ayrıca, 1901 yılında Menemen kaza merkezi ve köylerde dört gayrimüslim okulunun bulunduğu da bilinmektedir.⁶⁸ Bu bilgiler, Kubilay İlkokulu'nun yerinde Rum Zükur Mektebi'nin bulunduğu desteklemektedir.

Şekil 9. Tarihsel süreçte Kubilay İlkokulu'nun yerleşim planındaki değişim (Çizim: Taşcı ve Güçü, 2024)

Resim 11. Kubilay İlkokulu giriş cephesi (solda) ve özgün bahçe duvarı ile giriş kapısı (sağda) (Taşcı, 2024)

⁶⁵ Akyüz, *a.g.e.*

⁶⁶ Doğer, *a.g.e.*

⁶⁷ Arslan, *a.g.e.*; Günümüze ulaşmamasına rağmen konumu seyyah ve tarihçi olan Charles Texier'in verdiği bilgiler doğrultusunda bilinen diğer kilise ise Agia Paraskevi Kilisesi'dir. Bugün kilisenin yerinde Mermerli Mahallesi'nin Pazar Yeri Mahallesi olarak da bilinmesinin nedeni olan Merdivenli Pazar yeri bulunmaktadır.

⁶⁸ Oktay Özengin, "Menemen'de Eğitim Tarihçesi", Menemen'in Sesi Gazetesi, 30 Eylül 2016.

1918 yılında Türk iptidaiyesinin öğrenci sayısının artması üzerine öğrencilerin bir kısmı şimdiki Kubilay İlkokulu'na gönderilmiştir. 1923 yılında adı “Numune Mektebi” iken, daha sonra “Zafer İlkokulu” ve son olarak o zamanki adı “Koplay Mektebi” olan “Kubilay İlkokulu” adını almıştır (Resim 10).⁶⁹ Tıpkı Şehit Kemal İlkokulu'nda olduğu gibi, Zafer İlkokulu da halk belleğinde, sadece bir eğitim kurumu olmanın ötesinde, önemli bir yere sahiptir. 1931 yılında Menemen olayı kapsamında duruşmalar Zafer İlkokulu'nda gerçekleşmiş ve bu olayın toplumsal bellekteki yeri nedeniyle okul, Kubilay İlkokulu adını almıştır.⁷⁰ 1933 yılında kapsamlı bir onarım geçirerek yenilenmiştir. Bu yapı, 1970 yılında dönemin İlköğretim Müdürü Şevket Okkaloğlu'nun çabalarına rağmen yıkılarak yerine iki katlı yeni okul binası yapılmıştır. Okul mevcudunun artması ve binanın yetersiz kalması nedeniyle ilerleyen dönemlerde bu iki katlı yapı genişletilmiştir (Şekil 9). 2000 yılında, bu yapıya bitişik olarak dört katlı ek derslik binası yapılmış⁷¹, 2004-2008 yılları arası bahçeye ise iki katlı bir anaokulu, tek katlı depo ve kantin eklenmiştir. Diğer okullara benzer şekilde okulun bahçesinde Atatürk büstü bulunmaktadır. Günümüzde Kubilay İlkokulu'nun bahçe duvarları ve giriş kapısı, Rum Zükur Mektebi dönemine ait olup özgündür (Resim 11).

Mimari Özellikler, Yapım Sistemi ve Malzemeler

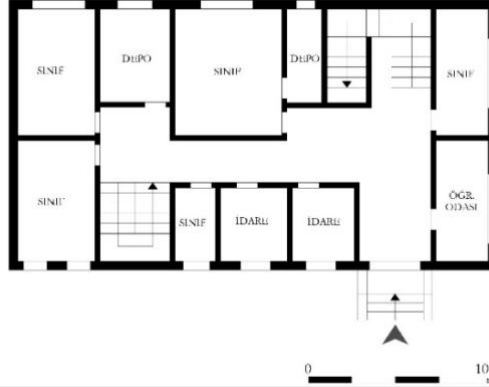
1900 yılında Rum Zükur Mektebi ve sonrasında Koplay Mektebi olarak kullanılan ve 1970 yılında yıkılan yapının mimari ve yapısal özellikleri, eski fotoğraf ve haritalardan kısmen anlaşılmaktadır (Resim 10). Yapının, simetrik cephe düzeni, giriş kısmında bulunan üçgen alınlık, iyon sütun başlıkları ve dikdörtgen pencereler gibi niteliklerine bağlı olarak, 19. yüzyılın yaygın mimari akımı olan neoklasik üslupla inşa edilmiş olduğu görülmektedir. Yapı kısmi bodrum kat üzerine tek katlı olarak inşa edilmiştir. Plan organizasyonu ile ilgili doğrudan bir belge bulunmamakla birlikte, dönem yapıları ile karşılaştırıldığında simetrik bir plana sahip olduğu düşünülmektedir. 1914 yılına ait Aydın vilayeti (İzmir, Aydın, Manisa ve Denizli) eğitim haritasında, Menemen'de 1908 yılı öncesinde bulunan okul yapılarından birinin dört derslikli olduğu belirtilmektedir. Buna göre Rum Zükur Mektebi'nin, haritada belirtilen dört derslikli okul olma olasılığı yüksektir. Yapı, Mimar Kemalettin Bey'in Edirne Karaağaç Mektebi projesi plan organizasyonuna benzer (I tipi koridorlu ya da H tipi olarak adlandırılan plan) plan düzenine sahiptir (Resim 9). Orta aksta simetri ekseninden basamaklarla yükseltilmiş giriş, girişte üç tane çift kanatlı kapı, ön cepheden ışık alan sirkülasyon alanı ve koridorun iki ucunda ikişer derslik yer aldığı düşünülmektedir. O dönemde bodrum katların

⁶⁹ Özengin, *a.g.e.*

⁷⁰ İsmail Kurtoglu, *Menemen Olayı*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2000.

⁷¹ Çalışma kapsamında 2000 yılında inşa edilen ek derslik binasına girilememiştir.

odunluk ve öğrencilere ceza mekânı olarak kullanıldığı bilinmektedir.⁷² Yapının eski fotoğraflarına bakıldığında, yığma taştan kâgır olarak inşa edildiği görülmektedir. Çatı, ahşap olup, alaturka tipi kiremit ile kaplanmıştır. Cepheler sıvalıdır ve cephelerde alçı süslemeler, taş söveler, ahşap pencereler ve kapılar yer almaktadır. Yapıya taş basamaklı merdivenle ulaşılmaktadır. Taş bahçe duvarları, tuğla babalar, dökme demir korkuluklar ve bahçe kapısı mevcuttur.

Şekil 10. Menemen Kubilay İlkokulu zemin kat planı (Çizim: Taşcı ve Güçü, 2024)

1969 yılında inşa edilen iki katlı yeni okul binası dikdörtgen plana sahiptir.⁷³ Yapıya giriş, dört basamaktan oluşan bir merdivenle sağlanmaktadır (Şekil 10). Girişin karşısında birinci kata çıkan çift kollu bir merdiven vardır. Özgün durumda, zemin katta idari birimler, öğretmenler odası, ıslak hacimler ve sınıflar, birinci katta ise sınıflar ve ıslak hacimlerin bulunduğu düşünülmektedir. Ancak 1995 yılına ait hava fotoğrafına göre, bu yapının her iki katı da kuzeybatı yönünde genişletilmiştir. Eklenen bölümde zemin katta sınıflar, arşiv ve merdiven, birinci katta ise üç sınıf bulunmaktadır (Şekil 10). 2000 yılında yapılan niteliksiz dört katlı ek derslik binası ve iki katlı anaokulu yapısına girilememiştir. Güvenlik nedeniyle okul binalarının tüm katlarında pencerelere metal parmaklıklar eklenmiştir.

⁷² Türkmen, *a.g.e.* s. 355-393.

⁷³ Günümüzde yapının aldığı ekler ve geçirdiği değişimler, dönemin tip projelerine uygun şekilde inşa edilip edilmediği konusunda kesin bir bilgi sunmamaktadır. Ancak, Cumhuriyetin ilk yıllarında benimsenen tip proje anlayışının, 1970'lerden itibaren yerini tasarım ilkelerinin yönetmeliklerle belirlenerek eğitim yapılarında kullanılmasına bıraktığı söylenebilir.

Resim 12. 1975 yılında Kubilay İlkokulu giriş kapısı (MEKAM, 2024)

Betonarme yığma sistemle inşa edilmiş binanın cepheleri sıvalı ve boyalıdır. Girişte bulunan merdiven, iç mekânda zemin kaplaması ve katlar arası merdivenler dökme mozaiktir. İç mekânda bulunan merdiven korkulukları metal ve ahşap malzemeden yapılmıştır. Özgün durumda kapı ve pencereler ahşapken, tadilat sonrası PVC elemanlarla değiştirilmiştir. Ana giriş kapısı çift kanatlı ve metaldir (Resim 12). Ahşap beşik çatı, Marsilya tipi kiremitle kaplıdır. Ek derslik ve anaokulu yapıları, betonarme karkas sistemde yapılmış olup, cepheleri sıvalı boyalı, çatıları düzdür. Günümüzde bu okul aktif eğitim vereye devam etmektedir.

Menemen Ortaokulu

Menemen Ortaokulu, Menemen kent merkezinde, Esatpaşa Mahallesi Atatürk Caddesi (Lise Yolu) üzerinde, 180 ada, 88 parsel de bulunmaktadır. Karşısında Şehit Kemal İlkokulu bulunmaktadır.

Okul, 1940'lı yıllarda, Menemen'in ilk modern ortaokul binası olarak inşa edilmiştir. Menemen'de Cumhuriyet sonrası okul yapım çalışmaları artmış ancak öncelik, yerleşim merkezleri yerine köylerde ilkokul seviyesinde okulların açılmasına verilmiştir. Hatta işgal döneminden önce Menemen kazasında iki ortaokul bulunurken, Cumhuriyet döneminde ancak 1943 yılında bir ortaokul açılabilmiştir.⁷⁴ Bu konuda basında haberler yer almıştır. 14 Kasım 1941 tarihli gazete haberinde Menemen Ortaokulu ile ilgili olarak *"Menemenliler, okul için 20 bin lira teberru (bağış) ettiler, ayrıca 20 bin lira daha verecekler - Menemen halkı, beliren bir orta mektep ihtiyacını karşılamak üzere faaliyete geçerek Menemen'de büyük bir orta mektep binası inşa ettirmeye karar vermişlerdir. Menemen Kaymakamı ile Belediye Reis'inin ehemmiyetle takip eyledikleri bu iş, kuvveden fiile (düşünüldü tasarlano gerçeğe dönüştürmek) çıkmak üzeredir. Halen orta tahsil ihtiyacı Menemen'de pek bariz bir şekil almıştır. Talebe her sabah trenle Menemen'den İzmir'e gelmekte ve akşamları geri dönmektedir. Bu nazarı itibara alan Menemen halkı bir orta mektep inşası için hemen 20 bin lira teberru eylemiş ve ayrıca 20 bin lira daha temini için vaatle bulunmuşlardır. Yeni ortaokulun arsası da temin edilmiştir. Menemen halkı bu mektebi inşa*

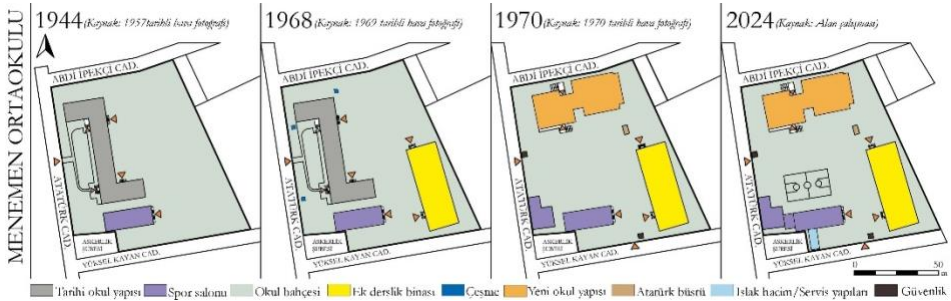
⁷⁴ Tutsak, a.g.e.

ettirdikten sonra maarif vekaleti (Milli Eğitim Bakanlığı) emrine vereceklerdir. Menemenliler, bu hareketleriyle takdire hak kazanmışlardır.” yazmaktadır.⁷⁵ 1942 tarihli Posta Gazetesi’nde ise Menemen halkının maddi ve manevi desteği ile Menemen Ortaokulu’nun yapım çalışmalarının başlayacağı belirtilmiştir (Resim 13).

Resim 13. 17 Ağustos 1942 tarihli Posta Gazetesi’nde Menemen Ortaokulu ile ilgili haber (solda) ve 1944 yılında Menemen Ortaokulu batı cephesi (sağda) (MEKAM, 2024)

1944 yılında Menemen Ortaokulu’nun inşası tamamlanarak eğitim başlamıştır (Resim 13). Okul özgün durumunda, geniş bir bahçe içinde, modern bir dilde tek katlı olarak inşa edilmiştir. Ana derslik yapısına ek olarak, bir spor salonu bulunmaktadır. 1968 yılında okul bahçesinin doğu kısmına ek derslik yapısı inşa edilmiştir (Şekil 11, Resim 14). Süreç içerisinde bu yapıda mekânsal ve strüktürel ihtiyaç nedeniyle tadilat ve güçlendirme çalışmaları yapılmıştır. Bu nedenle cephelerde açıklıkların sayısı ve boyutları kısmen değişmiştir. İç mekânda ise çelik taşıyıcı elemanlar algılanmaktadır. Muhtemelen bu yapı ile aynı dönemde spor salonunun batısına ve 2002 yılına kadarki süreçte de güneyine ek servis binaları yapılmıştır (Şekil 11).

Şekil 11. Tarihsel süreçte Menemen Ortaokulu’nun yerleşim planındaki değişim (Çizim: Taşcı ve Güçü, 2024)

⁷⁵ Oktay Özengin, “Ağustos 1941 Şubat 1942 Döneminde Menemen”, Menemen’in Sesi Gazetesi, 30 Mart 2018.

Menemen Ortaokulu, 1970'li yılların başında büyük bir yangın sonucu kısmen yok olmuştur (Resim 15). Bu yangında, Menemen'e ait birçok bilgi ve fotoğrafın saklandığı arşiv de yanmıştır.⁷⁶ Ancak yangından sonra, 1971 yılında hızlı bir şekilde yeni bir okul binası (Menemen Lisesi) inşa edilmiştir (Resim 15). Bu yapının inşasının kısa sürede tamamlanmasında, ülke genelinde yaygın olarak kullanılan 21 derslikli 9798 numaralı tip projenin uygulanması etkindir. Mimari projesi 1963 yılında Y. Müh. Mimar Orhan Akyürek tarafından hazırlanan bu tip proje, eğimli ve düz arazide uygulanacak şekilde iki blok içermektedir. Bloklardan biri dört katlı, diğeri ise üç katlıdır. Zemin katta idare bölümü, yemekhane, kantin, depo ve kömürlük, üst katlarda ise derslikler ve laboratuvarlar bulunmaktadır.⁷⁷

Okul, 1968-69 öğretim yılından 1990 yılına kadar ortaokul ve lise bir arada olacak şekilde eğitim vermiş, 1990-1991 öğretim yılı başından itibaren ise sadece ortaokul olarak faaliyet göstermeye devam etmiştir. 1996-1997 yılında Menemen Anadolu Lisesi tarafından kullanılmıştır.⁷⁸ Uzun yıllar Menemen Atatürk Anadolu Lisesi olarak hizmet veren yapı, 2020 yılında gerçekleşen İzmir depremi sonrası yapılan değerlendirmelerle depreme dayanıksız olarak tespit edilmiş ve 2024 yılında yıkılmıştır.

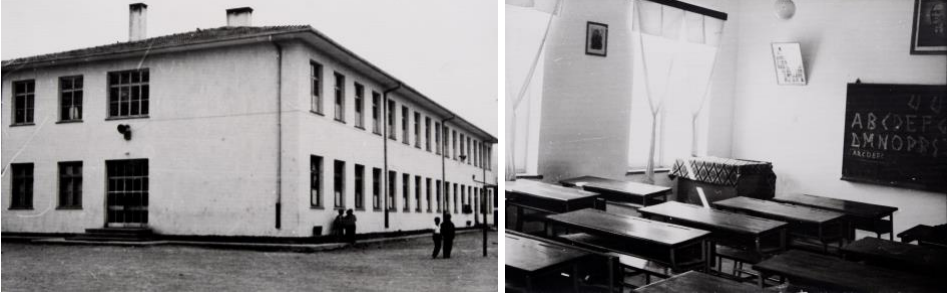
Mimari Özellikler, Yapım Sistemi ve Malzemeler

1944 yılında inşa edilen ortaokul yapısı, tek katlıdır. Atatürk Caddesi'ne paralel dikdörtgen yapının doğu ve batı uçlarındaki çıkıntılar, binada Z şeklinde bir plan düzeni oluşturmaktadır (Şekil 12). Yapının Atatürk Caddesi'ne bakan ön cephesi ile arka cephesinde ikişer adet olmak üzere toplam dört giriş yer almaktadır. Yapıya tüm girişler dört basamaklı merdivenler ile sağlanmaktadır. Yapının merkezinde ön cepheden ışık alan koridorun etrafına dizilen derslikler yer almaktadır. Yapının kuzeyinde çıkma yapan mekanların idari kullanıma yönelik olduğu düşünülmektedir. Güney kısmında ise derslikler bulunmaktadır. Tek katlı yığma kagir yapının cepheleri sıvalı ve boyalıdır. Marsilya tipi kiremitle kaplı bir kırma çatısı vardır (Resim 17). Binanın eski fotoğraflarında, çift kanatlı ahşap giriş kapıları ve pencereler görülmektedir. Ana binanın güneyinde yer alan kırma çatılı dikdörtgen yapı, tek katlı ve yüksek tavanlı spor salonudur. Bu yapıların cepheleri, kapı ve pencere açıklıkları dışında sade ve yalındır.

⁷⁶ Menemen Atatürk Anadolu Lisesi Arşivi, 2024.

⁷⁷ Orhan Akyürek, "Bir Orta Okul Binası", *Arkitekt Dergisi*, 350, 1973, s.70; A. Banu Demircioğlu, *İstanbul Genelinde Orta Öğretim Yapılarının Kullanıcı Sorunları Açısından İncelenmesi*, YTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997.

⁷⁸ Menemen Atatürk Anadolu Lisesi Arşivi, 2024.

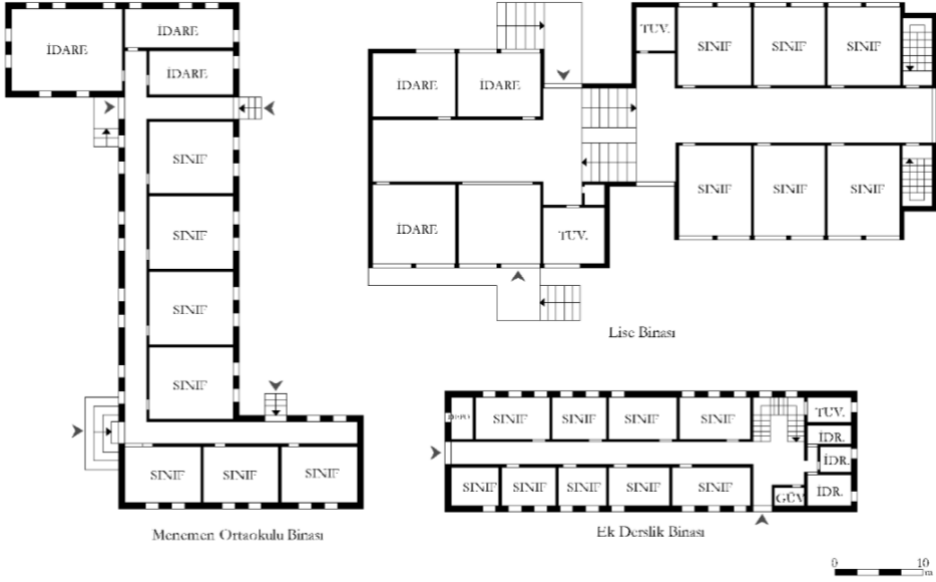

Resim 14. Menemen Ortaokulu ek derslik binası (solda) ve sınıf görünümü (sağda) (Menemen Atatürk Anadolu Lisesi Arşivi, 2024)

Resim 15. Yangın sonrası Menemen Ortaokulu (solda) ve Menemen Lisesi giriş cephesi (sağda) (Menemen Atatürk Anadolu Lisesi Arşivi, 2024)

1968 yılında yapılan ek derslik yapısı, iki katlı ve kırma çatılıdır. Yapının ön cephesinde ana giriş, koridorun sonunda ise tali girişi bulunmaktadır. Giriş kapıları çift kanatlı olup, binaya giriş üç basamaklı merdivenle sağlanmaktadır. Ana girişin tam karşısında üst kata çıkan U şeklinde merdiven, girişin güney kısmında idari birimler ve ıslak hacimler, kuzey tarafta koridorun iki yanına sıralanmış derslikler bulunmaktadır. Birinci kat planı, zemin kat planını takip etmektedir (Şekil 12). Cephede ritmik bir şekilde yerleştirilen dikdörtgen, çift kanatlı pencereler vardır (Resim 16). Zemin katta pencerelere güvenlik amacıyla metal parmaklıklar eklenmiştir.

Şekil 12. Menemen Ortaokulu, lise binası ve ek derslik binası zemin kat planı (Çizim: Taşcı ve Güçü, 2024)

Betonarme karkas ek derslik binası, sıvalı ve boyalı cepheleriyle sade bir görünümüne sahiptir (Resim 16). Kıрма çatısı Marsilya tipi kiremitle kaplıdır. Çift kanatlı giriş kapıları metaldir. Girişlerdeki merdivenler, katları bağlayan merdiven ve iç mekân zemin malzemesi dökme mozaiktir. Özgün ahşap kapıların aksine, ahşap pencereler zaman içinde alüminyum malzemelerle değiştirilmiştir.

Resim 16. Menemen Ortaokulu ek derslik binası (solda) ve derslik (sağda) (Taşcı, 2024)

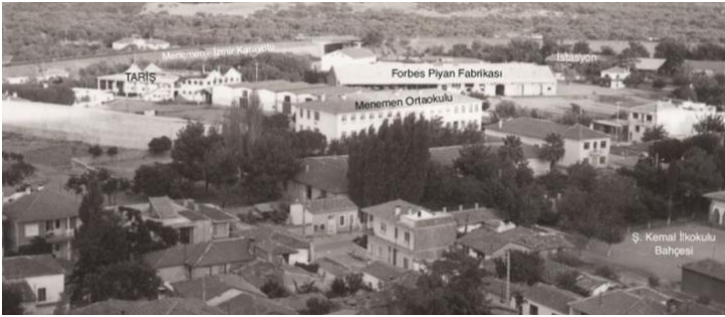
Yangın sonrası bahçenin kuzeyinde tip projeye göre inşa edilen beşik çatılı okul yapısında bloklardan biri dört katlı, diğeri üç katlıdır (Şekil 12, Resim 17). Tip projeye göre, zemin katta A blok, B bloktan 150 cm yukarıda bulunmaktadır. Aynı cephede, biri A bloktan idare girişi, diğeri B bloktan bahçe girişi olmak üzere iki ana giriş bulunmaktadır. Bahçeden A blok girişine tek kollu bir merdiven ile ulaşılmaktadır (Resim 17). Giriş kapıları çift kanatlıdır. Bina içerisinde A ve B bloğu birbirine bağlayan, iki kollu, ortada sahanlık bulunan bir ana merdiven ile B blokta dersliklerin sonunda, koridorun iki yanında, çift kollu iki merdiven olmak üzere toplam üç merdiven bulunmaktadır. A blokta zemin katta müdür, müdür

yardımcısı, idare ve öğretmenler odası olmak üzere dört odalı bir idare birimi yer almaktadır. Ayrıca, giriş kapısının hemen karşısı, karşılama alanı olarak oluşturulmuştur.

Resim 17. Menemen Ortaokulu lise binası (solda), binanın girişi (ortada) ve derslik (sağda) (Taşcı, 2024)

B blokta zemin katta yemekhane, depo, kantin, mutfak, kömürlük ve kalorifer dairesi bulunmaktadır. Kalorifer dairesi ve kömürlüğe dışarıdan merdiven ile erişim sağlanmaktadır. Tüm katlarda bulunan ıslak hacimler, ana merdiven etrafında yarım kat farkı ile çözülmüştür. Böylelikle kız ve erkek öğrenci tuvaletlerinin farklı kotlarda olması sağlanmıştır. İkinci katta, A blokta dört derslik, B blokta altı derslik bulunmaktadır (Şekil 12). Tip projeye göre betonarme karkas olarak inşa edilen yapının cepheleri sıvalı ve boyalıdır. Kıрма çatısı Marsilya kiremitle kaplıdır. Cepheler sıvalı ve boyalıdır. Yapının subasman kotu doğal taş ile kaplıdır. Bahçedeki merdivenler ile iç mekandaki merdivenler dökme mozaiktir. Bahçede merdiven korkulukları beton, iç mekânda ise metaldir. Özgün durumda zemin kaplaması dökme mozaiktir ancak süreç içerisinde kısmen seramik kaplanmıştır. Özgün ahşap kapılar değişikliğe uğramazken, ahşap pencereler alüminyum malzeme ile değiştirilmiştir.

Resim 18. 1970 yılında Menemen Ortaokulu ve ek derslik binası (MEKAM, 2024)

Cephe organizasyonunda, okul yapısının sınıflarına doğal ışığın maksimum seviyede ulaşmasını sağlayan büyük pencereler dikkat çekmektedir. Pencereler, aynı boyutlarda ve eşit aralıklarla yerleştirilmiş olup, son kat hariç metal parmaklıklar bulunmaktadır (Resim 18). A bloğun ön kısmında giriş alanı içeriye doğru çekilerek oluşturulan yarı açık bölüm, dikdörtgen kesitli kolonlarla desteklenmiştir.

Değerlendirme

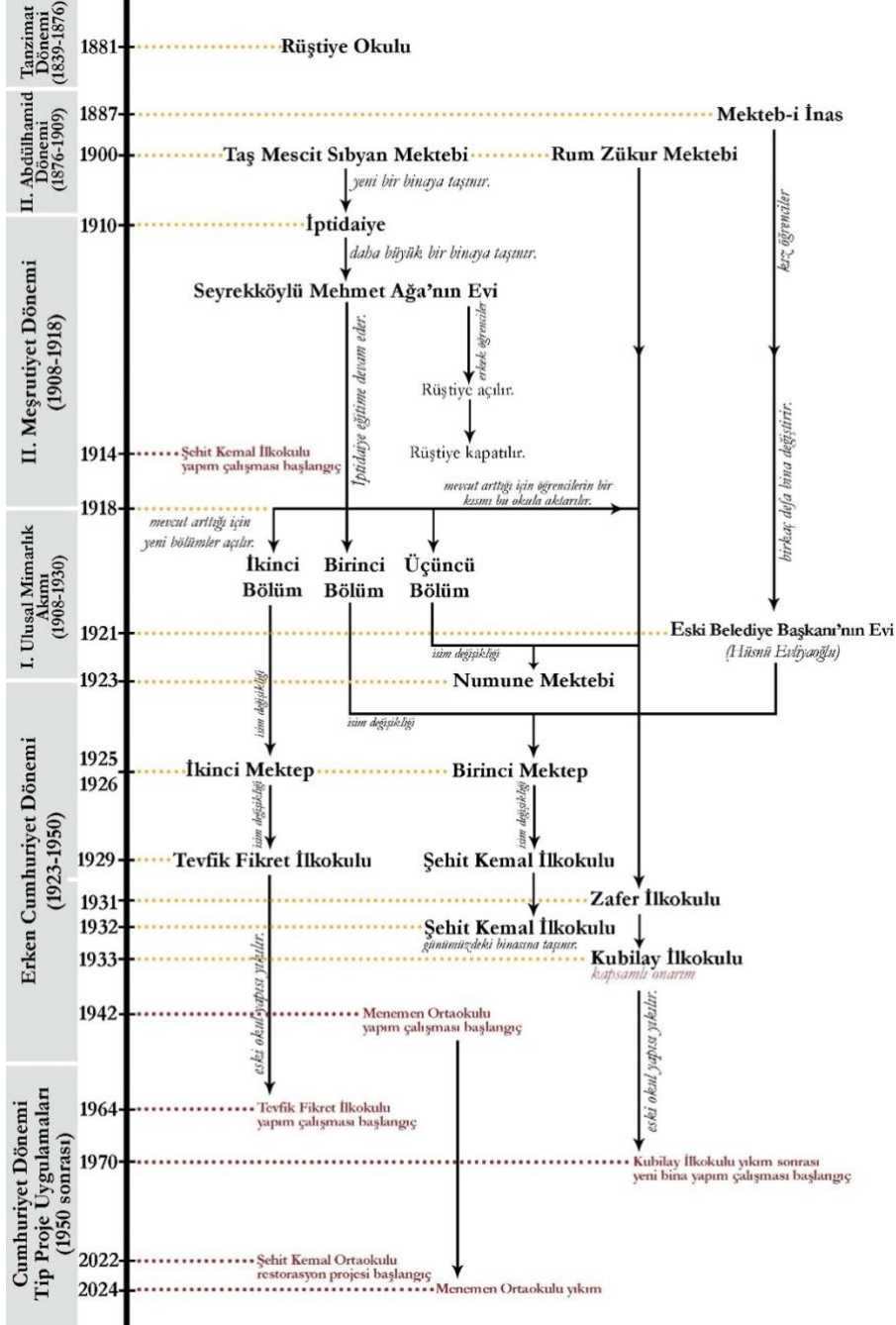
Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan eğitimin modernleşme sürecinin taşra bölgelerindeki yansımalarını Menemen özelinde ele alan bu çalışmada, Menemen'de eğitim reformlarının şekillenmesinde, büyük ölçüde yöneticilerin ve halkın çabalarının etkili olduğu tespit edilmiştir. Yerleşim genelinde eğitim yapılarının kuruluşlarından itibaren birbirleriyle ilişki içinde olduğu görülmektedir. Bu ilişki, eğitim yapılarının isimlerinde ve hizmet verdikleri binalarda, artan ihtiyaçlar ve toplumsal gelişmeler doğrultusunda sıkça değişiklikler meydana gelmesi ile şekillenmiştir. Örneğin, Osmanlı dönemine ait dini eğitim kurumu olarak hizmet vermeye başlayan kız okulunun, süreç içerisinde Şehit Kemal İlkokulu olarak eğitime devam etmesi ve sıbyan mektebi olarak kurulan okulun bir bölümünün Tevfik Fikret İlkokulu adıyla hizmet vermesi gibi doğrudan ilişkiler tespit edilmiştir. Bu doğrultuda hazırlanan çizelge, Menemen'de eğitim kurumlarının kuruluşlarından itibaren geçirdiği dönüşümleri ve tarihsel gelişmelerini özetlemektedir (Şekil 13). Özetle, Menemen'de eğitim politikalarındaki değişimler, bir yandan yeni eğitim kurumlarının açılmasına zemin hazırlarken, diğer yandan mevcut kurumların farklı isimler altında eğitim faaliyetlerini sürdürmelerine olanak tanımıştır.

Çalışmada, Osmanlı döneminden başlayarak günümüze kadar olan süreçte, okulların açılış tarihleri, isim değişiklikleri, binalar arası taşınmalar ve restorasyon çalışmaları gibi önemli olaylar kronolojik bir şekilde sunulmaktadır. Özellikle 1900'lerin başında, yeni binalara taşınma ve isim değişikliklerinin belirgin şekilde öne çıktığı görülmektedir. Ayrıca, okulların isimlerinin toplumsal ve siyasal olaylara bağlı olarak değiştiği de dikkat çekmektedir. Örneğin, Osmanlı döneminde "İkinci Mektep" olarak bilinen okul, Cumhuriyet'in değerlerini yansıtmak amacıyla "Tevfik Fikret" adını almış ve bu, modernleşme sürecinin sembolik bir yansıması olmuştur. Rum Zükur Mektebi'nin adının sırasıyla Zafer İlkokulu ve ardından Kubilay İlkokulu olarak değiştirilmesi, yerel ölçekte kazanılan zaferin ve Kubilay Olayı'nın izlerini taşımaktadır. Şehit Kemal İlkokulu'nun da adını, şehit edilen Kaymakam Kemal Bey'den alması, benzer şekilde toplumsal ve tarihsel olayların etkisiyle şekillenmiş bir durumdur.

Okul yapılarının fiziksel biçimlenişinde en önemli etkenlerden biri, karma eğitime geçiş süreci olmuştur. Osmanlı'dan miras kalan sistemde, kız ve erkek öğrenciler genellikle ayrı okullarda eğitim almakta ve kızların okuma oranı oldukça düşük kalmaktadır. Ancak Cumhuriyet'in ilanı ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulü ile birlikte karma eğitim anlayışına geçilmiş ve kız ve erkek çocuklarının birlikte eğitim görmesi sağlanmıştır. Bu dönüşüm, eğitimde fırsat eşitliği yaratmanın yanı sıra, okul yapılarının şekillenmesinde de önemli bir adım olmuştur. Öğrenci sayısının artması, kız ve erkek öğrenciler için daha büyük ölçekli mekanlara duyulan ihtiyacı beraberinde getirmiştir. Menemen özelinde bu dönüşüm, bina kütlelerin giderek büyümesi ve ek kütlelerin inşa edilmesi şeklinde olmuştur.

Cumhuriyet dönemi eğitim sisteminde gerçekleşen dönüşüm, karma eğitime geçişte olduğu gibi, yalnızca eğitim anlayışında değil, okul yapılarının fiziksel ve mekânsal özelliklerinde de önemli değişimlere yol açmıştır. Örneğin, idari birimler, öğretmenler odası, spor salonu, ıslak hacimler gibi işlevler, Cumhuriyet döneminin merkeziyetçi ve planlı eğitim politikalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bir diğer sembolik değişim, okul bahçelerine Atatürk büstünün eklenmesidir. Atatürk büstü, Cumhuriyet'in modernleşme hedeflerini sembolize eden bir unsur olarak tespit edilmiştir. Modernleşmenin diğer bir yansıması olarak, süslemelerin yerini işlevselliğin almasıdır. Bu anlayış, yalın formdaki yapı cephelerinde doğal ışığın maksimum oranda binaya alınmasını sağlayan açıklıkların artmasına ve genişlemesine yol açmıştır. Kat sayısındaki artış da artan sınıf mevcutları ve dönemin inşa tekniklerindeki gelişmelere paralel olarak gerçekleşmiştir.

Yapıların kent içi dağılımları incelendiğinde, Tevfik Fikret İlkokulu ve Kubilay İlkokulu'nun tarihi kent merkezinde; Şehit Kemal İlkokulu ve Menemen Ortaokulu'nun ise istasyonun inşasından sonra yerleşimin genişlediği bir alanda kurulduğu görülmektedir. Bu durum, yerleşimin istasyon çevresinde gelişmesine yönelik planlamaların yapıldığını ve söz konusu okulların konumlarının, bu planlama doğrultusunda belirli bir amaçla seçildiğini göstermektedir. Konumlarına bağlı olarak yerleşim planı incelendiğinde, Tevfik Fikret İlkokulu ve Kubilay İlkokulu'nun daha küçük ölçekli bahçelere sahip olduğu ve bahçelerinde farklı işlevlerin yer aldığı tespit edilmiştir. Buna karşın, Şehit Kemal İlkokulu ve Menemen Ortaokulu ise bulundukları alanın parsel bölümlenmesi sayesinde daha büyük ölçekli okul kompleksleri olarak ortaya çıkmaktadır.

Şekil 13. Menemen'de Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Eğitim Yapılarına Ait Zaman Çizelgesi

Mimari üslup bağlamında değerlendirildiğinde, Şehit Kemal İlkokulu, Birinci Ulusal Mimarlık Akım'ının Erken Cumhuriyet Dönemi üzerindeki etkilerini açıkça yansıtan bir yapıdır. Simetrik plan şeması, taş malzeme kullanımı, Selçuklu Mimarisini andıran anıtsal giriş ve geleneksel motiflerin modern bir yorumla bütünleşmesi, dönemin mimari kimliğini yansıtan önemli bileşenlerdendir. Kubilay İlkokulu, dönemin Batı Anadolu'daki Rum zükur mektepleri arasında Neoklasik üslubuyla öne çıkan bir yapıdır. Yapı, konumu, döneminin mimari özelliklerini yansıtmaması ve taşıdığı tarihsel anı değeri nedeniyle Menemen'in kent kimliği açısından oldukça önemli bir kültürel miras örneğidir. Ayrıca, Kubilay Olayı gibi toplumsal hafızada iz bırakan bir olayla bütünleşmiştir. Bununla birlikte, Kubilay İlkokulu, Menemen'in çok kültürlü yapısını yansıtmaması açısından da önemlidir. Ancak yerine yapılan yeni okul yapısı, artan mekânsal ihtiyaçlar doğrultusunda sürekli olarak niteliksiz eklemeler almış ve bu da yapının özgün kimliğini zedelemiştir. Bu olumsuz durum, Tevfik Fikret İlkokulu için tam anlamıyla geçerli değildir. 1970'li yılların modernist ve işlevselci yaklaşımı ile yalın bir kütle olarak tasarlanan yapı, uzun yıllar özgünlüğünü koruyarak mahalle ölçeğinde eğitim vermeyi sürdürmektedir. Buna karşın, yapının bulunduğu alandaki yoğun kent dokusu ve aldığı niteliksiz ekler nedeniyle algısı azalmıştır. Menemen Ortaokulu, Cumhuriyet'in eğitim reformlarının ve toplumsal dönüşüm hedeflerinin bir yansıması olarak, halkın maddi ve manevi desteği ile kentte açılan ilk ortaokul yapısı olarak tarihsel öneme sahiptir. Bu yapı, hem dönemin eğitim politikalarının bir ürünü hem de toplumun eğitim ihtiyacına yönelik yerel katkıların önemli bir örneğidir. Ancak okulun geçirdiği yangın sonrası bu yapı yok olmuş, inşa edilen tip proje lise binası ise depreme dayanıksız bulunarak yakın zamanda yıkılmıştır. Bu durum, benzer yapıların güçlendirme ve koruma çalışmaları ile yaşatılması gerektiğini bir kez daha vurgulamaktadır.

Yapıların koruma durumları değerlendirildiğinde, özgün işlevini sürdüren ve tescilli olan tek eğitim yapısının Şehit Kemal İlkokulu olduğu görülmektedir. İncelenen diğer okulların ise ilk inşa edildikleri dönemdeki yapıları, çeşitli sebeplerle yok olmuştur ve mevcut arazilerine eğitim işlevini sürdürmek amacıyla yeni binalar yapılmıştır. Süreç içerisinde, bu binalar ek yapıların inşası ile eğitim işlevi devam etmiştir. Ancak bu yapılardan bazıları değişen konfor koşulları, artan mekânsal ihtiyaçlar, deprem ve strüktürel problemler nedeniyle zarar görmüş, güçlendirilmiş, yenilenmiş veya yıkılmıştır. Öte yandan, Şehit Kemal İlkokulu, korunmuş yapısı sayesinde Menemen'in geçmişten gelen simge yapılarından biri olarak kent hafızasında önemli bir yer tutmaktadır. Yapının bu duruma gelmesinde en önemli etken, tescilli bir yapısı olmasıdır. Bu durum, kent hafızasının ve kültürel mirasının korunması açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir. Buna karşın hem tarihi hem de anı değeri bakımından Kubilay İlkokulu ve Tevfik Fikret İlkokulu'nun tescillenmesi ve korunması gerekirken, bu yapılar 1970'li yıllarda onarılmak yerine yıkılmıştır. Böylece, Menemen'de eğitim tarihi açısından iki önemli yapının kent hafızasından silinmiştir.

Sonuç

Bu çalışmada, Menemen kent merkezinde yer alan eğitim yapıları örnekleri üzerinden dönemin eğitim politikalarının mekânsal yansımaları incelenmiştir. Araştırma kapsamında, alan çalışmaları ve arşiv verileri ile desteklenen belgeleme çalışmaları gerçekleştirilmiş, seçilen yapılar konumları, yerleşim planları, plan kurguları, malzeme kullanımı ve mimari özellikleri bakımından analiz edilmiş ve karşılaştırılmıştır. Çalışmada, yapıların tarihsel gelişimi, mevcut durumları ve koruma statüleri aktarılmıştır. İncelenen yapılar, yalnızca mimari kimlikleriyle değil, aynı zamanda temsil ettikleri toplumsal, kültürel ve ideolojik değişim süreçleriyle de önemli bulunmuştur. Menemen gibi demografik olarak hızlı büyüyen yerleşimlerde sayıları azalan bu tür yapıların, önemli bir hafıza mekânı olarak korunması gerektiği vurgulanmıştır. Bu yapılar, hızla değişen yerleşim dokusunda geçmişin izlerini taşıyan ve toplumsal belleği canlı tutan unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Eğitim yapıları, dönemin eğitim politikalarını, kültürel değerlerini ve toplumsal dönüşüm süreçlerini yansıtan kültürel miras öğeleridir. Bu nedenle, özellikle Şehit Kemal İlkokulu gibi tescillenmiş örnekler başta olmak üzere, benzer yapıların korunması ve özgün işlevi ile yaşatılması hem mimari mirasın sürdürülebilirliği hem de yerel kimliğin korunması açısından önem taşımaktadır. Bu yapıların yıkım yerine düzenli onarım ve güçlendirme yöntemleriyle yaşatılması gerekmektedir. Çalışma, kent hafızası, eğitim tarihi ve mimari miras açısından yerleşime katkıda bulunup; eğitim politikalarının fiziksel yansıması olan bu yapıların korunmasının ve gelecek kuşaklara aktarılmasının önemini ortaya koymaktadır.

Teşekkür

Çalışmamız süresince Menemen hakkında verdiği ayrıntılı bilgiler ve arşiv kaynaklarına ulaşılmasında sağladığı destek nedeniyle Menemen Kent Arşivi ve Müzesi (MEKAM) koordinatörü Oktay Özengin'e teşekkür ederiz.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 180-9-0-0/Genel, 95- 463-1, 18.07.1908-25-12-1923)
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), MF.MKT., 491-29, H-7 -11-1317
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İ.AZN., 36-23, H-22-09-1317
- Menemen Atatürk Anadolu Lisesi Arşivi, 2024.
- Menemen Kent Arşivi ve Müzesi (MEKAM), 2024.
- Phebus Müzayede Arşivi, 2024.
- Salt Araştırma Arşivleri, Osmanlı İmparatorluğu'nda İzmir, Aydın, Manisa ve Denizli'deki okulları gösteren harita. No: 6, Matbaa-i Âmire, İstanbul Eylül 1330 (Eylül 1914).
- Salt Araştırma Arşivleri, 1925 tarihli Menemen haritası (1:25000), İstanbul 1341 (1925).
- Millî Savunma Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğü, 1957, 1964, 1969, 1970 ve 1975 yıllarına ait hava fotoğrafları, Ankara 2024.

Gazete Haberleri

- “Menemen’de Balo”, Halkın Sesi Gazetesi, 1933.
- “Menemen’de İnşa Edilmekte Olan Mektepler Hakkında Malumat”, Menemen Ant, Yıl 2, Sayı 12, 15 Eylül 1933.
- “Menemen Maarif Vaziyeti”, Menemen Ant, Yıl 2, Sayı 12, 15 Eylül 1933.
- “Menemen ortaokulu yapılıyor”, Posta Gazetesi, 17 Ağustos 1942, s. 4/2.
- “Mülhakatta Neler Oluyor?”, Anadolu Gazetesi, 5 Eylül 1932.
- Özengin, Oktay, “Ağustos 1941 Şubat 1942 Döneminde Menemen”, Menemen’in Sesi Gazetesi, 30 Mart 2018.
- Özengin, Oktay, “Menemen’de Eğitim Tarihçesi”, Menemen’in Sesi Gazetesi, 30 Eylül 2016.

Araştırma Eserler

- Ahunbay, Zeynep, “Mimar Sinan’ın Eğitim Yapıları: Medreseler, Darulkurrarlar, Mektepler”, *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1988, s. 239-310.
- Akyürek, Orhan, "Bir Orta Okul Binası", *Arkitekt Dergisi*, 350, 1973, s.70.
- Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö.1000-M.S.2016*, 29. Baskı, Pegem Akademi, Ankara 2016.
- Altun, Feride İmrana; Erdağ, Cansu, "Menemen Agios Konstantinos Rum Ortodoks Kilisesi." *Bandırma Onyedİ Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 3.1, 2020, s. 24-50.

- Alpagut, Leyla, *Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Ankara'daki Eğitim Yapıları*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 2005.
- Arslan, Adalet, *Menemende Şehirleşme ve Mekânsal Değişmeler*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.
- Aslanoğlu, İnci, *Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı, 1923-1938*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara 2001.
- Bahadır, Kadri, "Menemen'in Tarihi Durumuna Toplu Bir Bakış", *Sivil Savunma Dergisi*, 7.22 Eylül, 1965, s.148.
- Baltacı, Cahit, "Osmanlı Eğitim Sistemi". *Yeni Türkiye Dergisi*, 2.7, 1996, s. 467-470.
- Başgöz, İlhan. *Türkiye'nin Eğitim Çıkmaşı ve Atatürk*. Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1995.
- Berber, Engin, *Sanatlı Yıllar İzmir 1918-1922 Mütareke ve Yunan İşgal Döneminde İzmir Sancağı*, Ayraç Yayınevi, Ankara 1997.
- Bilgi, Nejdet, *1842 Yılında Saruhan Sancağı'nın Nüfusu ve İdari Bölünüşü*, Manisa Araştırmaları 1, Emek Matbaacılık, Manisa 2001.
- Bozdoğan, Sibel, *Modernizm ve Ulusun İnşası: Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür*. Metis yayınları, İstanbul 2002.
- Çelemoğlu, Şuayip; Atıcı, Alper, "Erken Cumhuriyet Dönemi İlkokul Yapılarına Bir Örnek: Malatya Gazi İlkokulu." *Anasay*, 15, 2021, s. 125-144.
- Demircioğlu, A. Banu. *İstanbul Genelinde Orta Öğretim Yapılarının Kullanıcı Sorunları Açısından İncelenmesi*, YTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997.
- Deringil, Selim, *The Well-Protected Domains: Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire 1876-1909*, Tauris, 1999.
- Doğer, Ersin. *İlk İskanlardan Yunan İşgaline Kadar Menemen (ya da Tarhanıyat) Tarihi*, Sergi Yayınevi, İzmir 1998.
- Durmuş, Gizem, *Ortaöğretim Eğitim Yapılarında 9798 Nolu Tip Projenin Mimari Özelliklerinin Günümüz Perspektifinden İncelenmesi: Bursa Osmangazi Örneği*, Bursa Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2019.
- Eken, Esra; Şahin Güçhan, Neriman, "Construction Story of Hasanoglan Village Institute, Ankara." *TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, 23, 2021, s. 223-247.
- Gonca, Nihal, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Menemen Kazası (1923-1933)*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2006.
- Güçü, İlker; Taşcı, Burcu. "Özgün İşlevini Sürdüren Tarihi Eğitim Yapılarının Korunmasına Yönelik Bir Değerlendirme: Menemen Örneği", *Uluslararası Katılımlı 6. Tarihi Yapıların Korunması ve Güçlendirilmesi Sempozyumu Bildiriler*, Maya Basın Yayın, İstanbul 2017, s. 319-328.
- Kayaoglu, Taceddin (ed.), Mahmud Cevad İbnü's Şeyh Nafı, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı-XIX. Asır Osmanlı Maarif Tarihi-*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001, s. 424-459.
- Kurtoğlu, İsmail, *Menemen Olayı*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2000.

- Kul, F. Nurşen, *A New Approach For Defining The Conservation Status of Early Republican Architecture Case Study: Primary School Buildings in İzmir*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2010.
- Kul, F. Nurşen, "Erken Cumhuriyet Dönemi İlkokul Binaları." *Mimarlık Dergisi*, 360, 2011, s. 66-71.
- Milli Eğitim Vekaleti, *Milli Eğitimle İlgili Kanunlar (Köy Kanunu-Tarih: 07.04.1924, Kanun no: 442)*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1953.
- Milli Eğitim Vekaleti, *Milli Eğitimle İlgili Kanunlar Maarif Teşkilâtına Dair Kanun (Tarih: 22.03.1926, Kanun no: 789, Madde 5)*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1953.
- Özbek, Yıldırım. "Erken Cumhuriyet Dönemi'nde (1923-1945) Kayseri'de Okul Yapıları." *Belleken*, 77.278 2013, s. 271-302.
- Özengin, Oktay, *Tarihten Bugüne Bilinmeyen Yönleriyle Menemen*, Özengin Matbaacılık, İzmir 1996.
- Sahtiyancı, Elif; Benli Yıldız, Nuray. "Erken Cumhuriyet Dönemi İlkokul Yapılarına Akçakoca'dan Bir Örnek: Orhan Gazi İlkokulu", *Sanat Tarihi Dergisi*, 29.2, 2020, s. 589-603.
- Sözen, Metin. *Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı, 1923-1983*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1984.
- Tekeli, İlhan, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 3, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 650-672.
- Tekin, Yusuf, "Modern Ulus Devletin İdeolojik Bir Aygıtı Olarak Eğitim ve 19. Yüzyıl Osmanlı Eğitim Sistemi." *Cihannüma Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 1.1, 2022, s. 1-34.
- Tozoğlu, Tijen, *Menemen ve Köylerindeki Türk Eserleri*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2003.
- Tutsak, Sadiye, *İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.
- Türkmen, Kadir, "Denizli'de Erken Cumhuriyet İdeolojisinin Temel Taşları: Köy Mektepleri." *Journal of Modern Turkish History Studies/Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 18.35, 2022, s. 355-393.
- Yavuz, Yıldırım, *Mimar Kemalettin ve Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım İşliği, Ankara 1981.

Extended Summary

The transition from the Ottoman Empire to the Republic of Turkey marks a period of radical changes in political, social, economic, and cultural areas. In this context, the efforts to modernize the traditional education system, which began in the late Ottoman period, especially in Istanbul and large urban centers, began to be seen in rural areas outside the city centers with the proclamation of the Republic, and this affected the architectural and structural features of educational buildings. Among these settlements,

Menemen, in addition to its strategic importance due to its proximity to the center of İzmir and its development of agriculture and trade, became an important provincial settlement during the Ottoman and Republican periods. Consequently, many educational buildings reflecting the traces of social and architectural transformation during the transition to the Republic were constructed in Menemen. However, despite its importance, scientific studies on Menemen's historic educational buildings have remained limited. This study aims to examine the evolution of the Ottoman education system from traditional to modern between the 19th and 20th centuries, through educational buildings constructed in Menemen during this period. In this context, the changes in the education system during the transition from the Ottoman Empire to the Republic, the educational history of Menemen, and the construction and transformation processes of selected educational buildings are examined. Four schools built in Menemen from the late 19th century to the 1970s (Şehit Kemal Primary School, Tevfik Fikret Primary School, Kubilay Primary School, and Menemen Secondary School) which still preserve their original educational function today, were selected for analysis. The architectural and structural characteristics of these schools were examined. Beyond their differences in period and scale, these buildings were chosen as subjects of study because they bear the marks of educational reforms and occupy a place in the collective memory. The study methodology comprised literature review, archival research, fieldwork, and documentation. Within the scope of archive research, information, documents and old photographs obtained especially from the Menemen City Archive Museum (MEKAM) became the main data source in this process. Aerial photographs from 1957, 1964, 1969, 1970, and 1975, along with historical maps, cadastral plans, and architectural drawings, served as primary sources for understanding the original state of the buildings. As part of the documentation work, on-site observations and photography were used to draw floor plans of the school buildings. Parcel-based changes, period additions, and demolished sections of the buildings over time were mapped onto site plans. The historical development, current physical conditions, plan schemes, architectural features, and construction systems of the examined buildings were analyzed in detail. The findings revealed significant differences in the locations, sizes, and shapes of the buildings, depending on the educational policies of the period, social needs, and the prevailing architectural approach. The study contributes to the settlement in terms of urban memory, educational history and architectural heritage; and reveals the importance of preserving these structures, which are the physical reflection of education policies, and passing them on to future generations.